

РЕЗЮМЕ

Магістерська робота містить 98 сторінок, список використаних джерел із 86 найменувань.

Метою дослідження є характеристика статусу консульських представництв, визначення на цій основі існуючих в даній сфері проблем і висловлення пропозицій щодо їх вирішення.

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин, пов'язаних з діяльністю консульських установ.

Предметом дослідження є міжнародно-правове та національне регулювання статусу консульських установ.

Одержані висновки та їх новизна: дипломатичне і консульське право - один із головних інструментів реалізації зовнішньої політики держави; однією з найважливіших функцій консульської установи, що має особливе значення для України, є функція, пов'язана з питаннями громадянства; однією з важливих і найскладніших з точки зору ефективної реалізації є функція представництва консульською установою громадян акредитуючої держави в судових та інших установах держави перебування; вирішення зазначених проблем можливе за умови активної зовнішньо-політичної діяльності України по захисту своїх національних інтересів в дусі дотримання норм міжнародного права із залученням відповідних міжнародно-правових механізмів (підтримка міжнародних організацій та іноземних держав-партнерів).

Ключові слова: консульство, консульська установа, консул, міжнародне право.

RESUME

Master's work contains 98 pages, list of used sources of 86 titles.

The purpose of the study is to characterize the status of consular representations, to identify, on this basis, problems existing in this area and to elaborate proposals for their solution.

The object of investigation is a set of social relations associated with the activities of consular institutions.

The investigation is based on international legal and national regulation of the status of consular institutions.

The obtained conclusions and their novelty: diplomatic and consular law - one of the main instruments for the implementation of foreign policy of the state; One of the most important functions of a consular establishment, which is of particular importance for Ukraine, is a function connected with citizenship; One of the most important and most difficult in terms of effective implementation is the function of representation by the consular office of the citizens of the accrediting state in judicial and other institutions of the host state; the solution of these problems is possible provided that Ukraine actively pursues its foreign policy to protect its national interests in the spirit of observance of the norms of international law with the involvement of relevant international legal mechanisms (support of international organizations and foreign partner countries).

Key words: consulate, consular office, consul, international law.

АНОТАЦІЯ

Ногас Н. Правові засади організації і діяльності консульських установ України. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» за спеціальністю 293 – “Міжнародне право”. - Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2018.

Робота присвячена комплексному аналізу правових засад організації і діяльності консульських установ в Україні. Дослідження охоплює характеристику історико-теоретичних засад консульського права, аналіз правового статусу консульських установ, консульських привілеїв та імунітетів, а також проблем реалізації статусу консульських установ на сучасному етапі державотворення в Україні.

SUMMARY

Nogas N. Legal principles of organization and activities of consular institutions of Ukraine. - The manuscript.

Study on obtaining the educational-qualification level "Master" with 293 - "International Law". - Ternopil National Economic University, Ternopil, 2018.

The work is devoted to a comprehensive analysis of the legal principles of the organization and activities of consular institutions in Ukraine. The research covers the characterization of the historical and theoretical foundations of consular law, the analysis of the legal status of consular institutions, consular privileges and immunities, and, in particular, the problems of implementing the status of consular institutions at the present stage of state building in Ukraine.

Зміст

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОНСУЛЬСЬКОГО ПРАВА	
1.1. Історія становлення і розвитку інституту консульства.....	9
2.2. Поняття консульського права, його джерела та кодифікація.....	22
Висновки до розділу 1.....	30
РОЗДІЛ II. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО СТАТУСУ КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ	
2.1. Встановлення консульських зносин.....	32
2.2. Припинення консульських зносин.....	36
2.3. Персонал консульських установ і порядок його призначення.....	39
2.4. Функції консульських установ і засоби їх здійснення.....	49
Висновки до розділу 2.....	66
РОЗДІЛ III. КОНСУЛЬСЬКІ ПРИВІЛЕЇ ТА ІМУНІТЕТИ	
3.1. Основні імунітети та привілеї консульських установ.....	68
3.2. Привілеї та імунітети працівників консульських установ.....	74
Висновки до розділу 1.....	82
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	92

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Однією з найдавніших галузей міжнародного права є право зовнішніх зносин або дипломатичне і консульське право. Його основи були закладені ще на початку людської цивілізації, але розквіт припав на етап формування централізованих держав як основних суб'єктів міжнародного права.

Дипломатичне і консульське право - один із головних інструментів реалізації зовнішньої політики держави. Залежно від існуючих міжнародних відносин змінювалися форми, методи і характер прояву: від застосування сили та заповнення прогалін у міжнародно-правовому регулюванні, нерівноправних відносин між високорозвиненими і слабо розвиненими державами до принципів мирного розв'язання спорів, поваги, суверенної рівності й незалежності держав, відмови від застосування сили, широкого використання дипломатичних методів. Свій розвиток мав і інститут дипломатичних привілеїв та імунітетів.

Сьогодні зросла не лише спрямованість зовнішньої політики держав, але й складність міжнародних проблем, що вимагають безпосередньої участі в дипломатичному процесі глав держав, глав урядів і міністрів закордонних справ. Сучасна дипломатія потребує належної міжнародно-правової регламентації, яка б враховувала інтереси всіх держав, незалежно від їх економічного, військового і політичного потенціалу та місця в системі міжнародного співтовариства.

Широкого застосування набула багатостороння конвенційна дипломатія. З'явилися організаційні форми дипломатії, зокрема постійні представництва держав при міжнародних організаціях. Значно зросла роль дипломатії *ad hoc*, спеціальної місії, "народної дипломатії".

Відповідні зміни відбулися в консульській службі. Розширилась географія розташування консульських установ, збільшилась кількість

почесних консулів, невпинно зростає чисельність двосторонніх консульських конвенцій і т. ін. Значну увагу в сучасній дипломатичній і консульській діяльності приділяють торговельно-економічним та науково-технічним питанням.

Реалізація багатосторонньої дипломатії є можливою за умови гарантування дипломатичним і консульським представникам певних умов їх діяльності, які в міжнародному праві називаються дипломатичними привілеями та імунітетами. Їх відсутність фактично унеможлиблює здійснення відповідних дипломатичних функцій. Тому міжнародне співтовариство виробило низку норм, що охоплюються міжнародно-правовим інститутом дипломатичних привілеїв та імунітетів. Це передбачає широкі можливості для розв'язання найважливіших питань сьогодення.

Усе це вимагає особливої правової регламентації. Врегулювання відповідних правовідносин здійснюється низкою спеціальних конвенцій, основними з яких є Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961р. і Віденська конвенція про консульські зносини з факультативними протоколами від 24 квітня 1963 р, міжнародно-правовими звичаями, а також національним законодавством держав. Разом з цим достатньо повна урегульованість діяльності консульських представництв не виключає виникнення численних проблем на рівні правозастосування.

Виходячи з цього *метою роботи* є характеристика статусу консульських представництв, визначення на цій основі існуючих в даній сфері проблем і висловлення пропозицій щодо їх вирішення.

Для досягнення поставленої мети вирішуються такі **завдання**:

- теоретичне обґрунтування статусу консульських установ;
- характеристика історії становлення інституту консульств;
- визначення поняття консульського права, його джерел та етапів кодифікації;
- визначення порядку встановлення і припинення консульських зносин;

- характеристика функцій консульських установ і засобів їх здійснення;

- розкриття змісту основних імунітетів та привілеїв консульських установ, а також їх працівників.

Теоретична основа дослідження. Проблемі визначення правового статусу консульських представництв присвячено широке коло праць науковців, з-поміж яких можна виокремити публікації Антонович М. М., Баймуратова М. М., Буткевича В. Г., Баркова В. С., Мицика В. В., Задорожного, Гріненко О. В., Гуменюка Б. І., Лукашука І. І., Мацка А. С., Репецького В. М. та інших.

Нормативною базою дослідження є Конституція України, міжнародні договори, закони України, інші нормативно-правові акти, що врегульовують питання, пов'язані з функціонуванням в Україні інституту консульських установ.

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин, пов'язаних з діяльністю консульських установ.

Предметом дослідження є міжнародно-правове та національне регулювання статусу консульських установ.

Методологічною основою роботи є системний метод наукового дослідження. Автором використовувались також історико-правовий, порівняльно-правовий та логічний методи досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у роботі на підставі проведеного дослідження сформульовано ряд висновків і пропозицій щодо того, що:

- дипломатичне і консульське право - один із головних інструментів реалізації зовнішньої політики держави. Особливої актуальності цей інструмент набув в умовах зовнішньої агресії щодо України у 2014-2018 роках і необхідністю вирішення відповідної проблеми в першу чергу дипломатичним шляхом;

- однією з найважливіших функцій консульської установи, що має особливе значення для України, є функція, пов'язана з питаннями громадянства. Актуальність цієї проблеми характеризується насамперед проживанням на території України національних меншин, підтримуваних відповідними національними державами, які часто шляхом надання громадянства своїм співвітчизникам порушують міжнародно-правові та внутрішньо-національні правові норми;
- однією з важливих і найскладніших з точки зору ефективної реалізації є функція представництва консульською установою громадян акредитуючої держави в судових та інших установах держави перебування. Особливо ця проблема стоїть гостро щодо громадян України, затриманих чи засуджених у Російській Федерації;
- вирішення зазначених проблем можливе за умови активної зовнішньо-політичної діяльності України по захисту своїх національних інтересів в дусі дотримання норм міжнародного права із залученням відповідних міжнародно-правових механізмів (підтримка міжнародних організацій та іноземних держав-партнерів).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в роботі теоретичні положення, висновки і рекомендації можуть бути застосовані при удосконалюванні діючого законодавства у сфері діяльності консульських установ, для поглиблення знань про інститут консульських установ. Положення магістерської роботи можуть бути також використані в навчальному процесі при читанні лекцій і проведенні семінарських занять з курсу “Міжнародне право”.

Апробація результатів дослідження. Результати роботи доповідалися на міжнародній науково-практичній конференції «Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 17–18 листопада 2017 р. – Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2017. – 196 с. (тези опубліковано на с. 145-147).

Структура дослідження. Дослідження складається із вступу, трьох взаємопов'язаних між собою розділів, що включають в себе вісім підрозділів, та висновків. В кінці роботи наводиться список використаних джерел. Робота розміщена на 98 сторінках.

РОЗДІЛ I

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОНСУЛЬСЬКОГО ПРАВА

1.1. Історія становлення і розвитку інституту консульства

Історія розвитку інституту консульства значно триваліша й різноманітніша, ніж історія постійних дипломатичних представництв. Вона бере початок із декількох джерел: дипломатії, політики, юриспруденції та морської справи.

Перші консульства розвивались як інструмент, потрібний для міжнародної торгівлі. Як відомо, у стародавні часи чужоземці не лише не володіли відповідними правами або захистом, але й розглядалися як потенційні вороги. А тому будь-які зносини в державі з чужоземцями жорстоко переслідувалися за законами, що існували в ній. Все це значною мірою ускладнювало зносини між державами. Поза тим, розвиток економічних, культурних, торговельних та інших зносин обумовлював необхідність пошуку відповідних засобів і методів, які б забезпечували можливість підтримки цих зносин між державами і кінцевим підсумком такого пошуку стало зародження інституту консульства.

Термін "консул" походить від лат. "cosulage" (що означає "радитись"), а "консульство" - від "cosulatis"[31, с. 135].

Історично корені інституту консульства беруть свій початок у містах-полісах Греції та Риму. Відомо, що важке становище чужоземців у стародавньому світі зумовило виникнення звичаю гостинності, який значно пом'якшував їхнє перебування. Греки зобов'язувалися оберігати недоторканність життя та власності тих чужоземців, які просили їх заступництва. На відміну від інших держав, приватна гостинність саме в Греції отримує статус публічного інституту - звичаю, який охороняється державною владою. Цей інститут виник як потреба гарантувати чужоземцеві, який займався торгівлею, допомогу та охорону, позаяк без мінімальної гарантії особистої безпеки купців і

збереження привезеного товару не могла розвиватися торгівля. Чужоземці почали звертатися за заступництвом до знатних громадян міста - *проксенів*. Проксени відповідно брали на себе добровільні обов'язки турбуватися про місцеперебування приїжджих, а у разі потреби виступали з клопотанням за них перед народними зборами. За загальним правилом, проксеном можна було стати лише згідно з офіційною постановою ради і народних зборів поліса, інтереси якого він представляв. Оскільки проксена призначала іноземна держава з-поміж підданих країни перебування, відповідно акредитуюча держава не могла вимагати від нього вірності й покірності, тоді як країна перебування могла застосувати до нього міри примусу (як до свого підданого). Таким чином, інститут проксенів за сферою застосування був наближений до сьогоденного почесного консула. Саме тому проксеном призначали особу, яка користувалася значним впливом і авторитетом у своїй країні. Свого часу ними були філософ Демосфен, історик Фукидід та ін. [30, с. 26].

За правовим статусом, проксени виконували досить широкі функції. Якщо їх узагальнити, то найголовніші серед них такі:

- встановлення порядку ліквідації спадщини чужоземця, який не залишив спадкоємців;
- засвідчення складання заповітів чужоземцями;
- спостереження за продажем товарів;
- забезпечення чужоземцям доступу в культові споруди для здійснення релігійних обрядів;
- посередництво між державою, яку він представляв, і державою перебування;
- ведення дипломатичних переговорів та ін.

Інститут проксенів на практиці сприяв значному розвитку торгівлі, політичних, культурних зв'язків між містами-державами. Нерідко проксена призначали послом у державі, яку він раніше представляв. Призначення на посаду проксена передбачало надання йому відповідних привілеїв

та імунітетів. Історичні джерела засвідчують, що більш ніж 78 грецьких держав-міст чи конфедерацій визнавали інститут проксена.

У Римі також був відомий принцип публічної гостинності стосовно чужоземців, а також *патронат над чужоземцями*, наближений за статусом до грецького проксена. Після того як римляни захопили басейн Середземного моря, вони передусім ліквідували інститут проксенів і замінили його на патронат.

Залишившись без будь-яких прав, чужоземці спочатку обирали заступників на власний розсуд, а дещо пізніше це право перейшло до римських властей - сенату. Це призвело до того, що чужоземці змушені були обирати покровителя (патрона) лише серед осіб, призначених сенатом. Як і в Греції, патронами у Римі ставали представники із вельможних родів патриціїв. Крім цього, у Римі виник інститут чужоземного *претора*, який розглядав спори на основі права народів, де одна або обидві сторони були чужоземцями. Його призначала верховна влада республіки серед сенаторів, вершників та інших вельможних людей. Таким чином, бурхливий розвиток торговельних відносин зумовив появу в Римі спеціального інституту покровительства, яке здійснювали вже не приватні особи, а державні чиновники - *претори* [10, с.72].

У період середньовіччя, особливо в державах басейну Середземного моря, у зв'язку з розвитком торговельного мореплавства виник інститут спеціальних суддів, які на підставі морських правил і звичаїв розглядали спори між чужоземними і місцевими купцями. Вони отримали назву морських і торгових консулів.

Торгові суди утворювались, головним чином, у торгових містах. У VIII ст. вони з'явилися у Китаї, у IX - в містах південної Франції, у XIII - в Іспанії, а в XIV-XV - у портових містах Північної Європи. Морські консули і торгові суди в Італії розташовувались в Генуї, Пізі, Модені, Римі. У південних містах Франції консули виконували не лише судові, але й

поліційні обов'язки. В Іспанії торгові суди були в Барселоні (з 1288 р.), Валенсії (з 1283 р.) та інших містах.

Хрестові походи дали значний поштовх зближенню християнських та мусульманських народів і зумовили інтенсивний розвиток торговельних відносин зі Сходом. Разом із хрестоносцями в Палестину, Сірію, Єгипет мандрували купці, особливо з Італії, які отримували певні права і пільги на території окупованих країн. Представники купецтва влаштовували тут під охороною християнських властей колонії (*факторії*), які керувалися в своїй діяльності законодавством своєї держави та її органів. Ці колонії очолювали консули [42, с. 57].

У XI-XII ст. колонії виникли в Акрі, Антіохії, Тріполі, Бейруті, на Кіпрі. Європейських консулів обирали самі купці або призначала метрополія. Консули зобов'язані були турбуватися про торгівлю і мореплавство співвітчизників, охороняти їх інтереси. Їх юрисдикція поширювалась не лише на торгові та цивільні справи, але й на деякі кримінальні. У руках консулів зосереджувалася вся цивільна і особливо торгова юрисдикція у справах своїх співвітчизників.

Далі з переходом завойованих хрестоносцями земель під владу мусульман правовий статус факторій не змінився. Вони не лише зберегли колишні пільги, але й отримали права, яких не мали навіть під час панування християн. Особливо це стосується статусу консула. Таке ставлення мусульманських завойовників до факторій пояснювалося тим, що серед мусульман не була розвинута морська торгівля. А тому, вбачаючи в ній певні вигоди, вони не хотіли та й не могли від неї відмовитись, надаючи при цьому широкі права іноземним купцям. Крім цього, враховуючи вороже ставлення мусульман до християн, населення факторії потребувало більшого забезпечення своїх привілеїв, ніж у період християнства. Торгові міста і республіки уклали з султанами цілу низку договорів (капітуляцій), в яких чітко визначався правовий статус європейців серед мусульман.

Розвиток міжнародної торгівлі на Заході зумовив потребу формування відповідних правових норм. З цією метою в Європу були перенесені зі Сходу інститути консулів, покликані захищати права чужоземних купців і сприяти розвитку торгівлі. Поступово в західних країнах створюються консульські установи.

У XIII-XV ст. каталонські консули були в Сицилії, Генуї та Кастилії. Зокрема, в XV ст. каталонських консулів призначали в Неаполітанське королівство, у Флоренцію та Венецію. Їх загальна кількість у цей час становила вже 55 [56, с. 46].

Консули французьких, італійських і німецьких міст перебували в портах Атлантики, Балтійського і Північного та Середземного морів. Венеція мала більш ніж 30 консулів. Зокрема, консульства були в Тунісі, Александрії, на Кіпрі і в. Дамаску.

Англія стала призначати своїх консулів з XV ст. К перші консули були в Нідерландах, Швеції, Норвегії і Данії. В 1485 р. король Річард III заснував англійське консульство в Пізі й особисто призначив туди консула. Саме з цього часу право призначати англійських консулів належить винятково монарху.

У цей період формується практика поділу консулів на генеральних консулів, консулів і віце-консулів. Генеральних консулів і консулів призначали муніципальні органи, а віце-консулів - генеральні консули та консули. Перше генеральне консульство в Європі було засноване в 1267 р., а надалі спостерігається нестримний потік у заснуванні консульських установ.

Таким чином, у XI-XVI ст. майже всі країни Європи мали своїх консулів в іноземних державах. У цей період з'являються збірники національних законів з питань консульської служби, такі як Табула Амальфітана - збірник законів м. Амальфі (XI ст.), Олеронські правила (XI-XII ст.), Кодекс м. Любека, Морські закони Вісбі [65, с. 86].

У XV ст. на Сході остаточно утвердилась влада Туреччини, і ця обставина змусила європейські держави укласти угоди з нею стосовно збереження за їх консулами тих прав, якими вони користувалися у східних країнах, почи-

наючи з середньовіччя. Однією з перших християнських держав, яка раніше за всіх вступила у зносини з турками, була Франція. Остання добилася того, що в 1528 і 1535 рр. особливими капітуляціями була визнана юрисдикція французьких консулів на турецькій території і підтвердились у цьому плані "всі стародавні звичаї". Завдяки зближенню з Туреччиною, Франція отримала виняткове право на те, щоб усі зносини інших європейських держав з турками відбувалися не інакше, як через її посередництво. Але інші європейські держави прагнули звільнитися від такої принизливої залежності від Франції. І вже в 1580 р. Англія уклала першу капітуляцію з Туреччиною, яка закріплювала за англійськими підданими на оттоманській території всі права, якими користувалися французи.

Інші європейські держави також уклали з султанами самостійні капітуляції. Зокрема, Австрія добилася на користь своїх консулів певних судових і політичних прав стосовно своїх підданих, що перебували в Туреччині, згідно з договором 1718 р. Пруссія такий договір уклала в 1761 р. За цими договорами консули цих держав у Туреччині мали право на здійснення цивільної та кримінальної юрисдикції над своїми співвітчизниками.

У цей період починає формуватися відповідна правова база з питань консульської служби. Національне законодавство у цій сфері не було єдиним, що було зумовлено різними культурними, політичними, правовими та іншими традиціями. А тому сфера діяльності консула, його основні права і переваги визначаються дипломами, патентами, привілеями і трактатами.

Беручи до уваги, що в цей період ще не існувало постійних дипломатичних зносин, консульства фактично були єдиними постійними органами зовнішніх зносин і користувалися всіма правами і перевагами, якими через деякий час почали користуватися лише дипломатичні представництва. Консулам, яких призначала певна держава, видавали спеціальний документ, який підтверджував їх право вчиняти відповідні юридично значущі дії. Крім цього, потрібна була згода країни перебування, що виражалася особливим документом (який отримав пізніше назву - екзекватура) [13, с. 34].

Порядок призначення на посаду консула в різних державах був неоднаковий, оскільки він відображав реальну дійсність, що склалася в системі державних органів, правовій системі, культурі, традиціях тощо. Зокрема, в Італії консула призначали вищі органи держави, а в Іспанії, Франції, Англії - до XV ст. - муніципальні органи. Із кінця XVI ст. у всіх європейських державах виробилася єдина практика, яка полягала в тому, що право призначати консулів, визначати їх права та привілеї належала вищим державним органам.

У період абсолютизму інститут консульства зазнав певних змін. Виділяли дві основні групи консулів. До першої групи входили консули, які були підданими акредитуючої держави і яких призначали для виконання відповідних функцій без державної винагороди (оплати) за це. Першою серед держав, що зробили це, була Англія, яка побажала цього поділу консулів у грецьких і нідерландських містах. У 1555 р. вона призначила свого консула в Москві.

Другу групу склали почесні консули. Вони могли бути підданими різних держав, розташованих на території даної держави, але при цьому мали постійно проживати в ній. Почесні консули також не отримували сталих доходів від держави, яку вони представляли. Негативний вплив на подальший розвиток інституту консульства мав Вестфальський мирний договір 1648 р., згідно з яким консульства позбавлялися права виконувати дипломатичні функції і виступати єдиними органами акредитуючої держави. Оскільки політичні інтереси держав стали представляти дипломатичні агенти, відповідно для консулів залишились функції захисту торговельних і приватних інтересів підданих своїх держав.

Відродження інституту консульства було пов'язане передусім із промисловою революцією, яка відбулася наприкінці XVIII - упродовж XIX ст. Бурхливий розвиток засобів зв'язку, морської торгівлі, розширення еміграції, розпад колоніальних імперій зумовив необхідність звернення знову до інституту консульства. В торговельних і консульських угодах закріплювались функції,

привілеї та імунітети консулів. Першою такою угодою була франко-іспанська конвенція Пардо від 13 березня 1769 р. Найбільші морські й торговельні держави стали запроваджувати статuti, в яких визначались функції їхніх консулів за кордоном (наприклад, Французькі ордонанси 1781 та 1833 рр., Голландське консульське регулювання 1786 р., Акти про консульську службу Сполучених Штатів 1792 та 1856 рр.) [44, 142].

Особливий вплив на подальший розвиток інституту консульства мала Велика французька революція (1789-1794). Змінився концептуальний підхід до таких його основних положень, як суверенітет, правосуб'єктність, підданство.

Значним кроком на шляху розвитку окремих інститутів міжнародного права були положення Віденського конгресу (1814-1815). Зокрема, Віденський регламент являв собою часткову кодифікацію дипломатичного права. А тому це не могло не торкнутися інституту консульства, який зазнав певної деформації.

Зміна суспільно-економічної формації, утворення нових незалежних держав, розвиток промисловості, поява нових видів транспорту, розширення світового ринку, швидкий розвиток продуктивних сил засвідчили, що дипломатичні представництва не в змозі забезпечити зростаючі економічні інтереси держав. Найбільш правильним виходом із цього становища було звернення до виправданої упродовж багатьох століть практики консульського інституту.

Під впливом Віденського конгресу в державах Європи та в інших регіонах стали приймати правові акти, що закріплювали організаційні основи консульської служби, визначали правове становище консулів, характер їх діяльності, права та привілеї. Між державами укладаються двосторонні консульські угоди. Одночасно відбувається процес формування системи консульських рангів: генеральний консул, консул, віце-консул, консульський агент. Консульства майже повністю перейшли під контроль відомств закордонних справ.

Швидкий ріст чисельності консульських представництв та їх персоналу зумовив необхідність проведення реформи консульської служби. Такі реформи відбулися в Росії (1820), Англії (1825), Франції (1883) та в інших країнах. Переважно під час проведення реформи держави приймали Консульські статuti. Розвиток консульських відносин супроводжувався прийняттям значної кількості угод із консульських питань, яких на початок ХХ ст. було 150 [30, 22]. Фактично з цього періоду консульське право стає конвенційним правом.

Значний інтерес становить питання, пов'язане з розвитком консульської служби Української держави, яка з 1918 по 1923 рік виступала на міжнародній арені як незалежна і суверенна держава. Вона докладала всіх зусиль у цей період для встановлення і розвитку взаємовідносин із зацікавленими державами шляхом укладення міжнародних договорів.

Починаючи з січня 1918 р., Українська Народна Республіка у рамках міждержавних зносин з іншими державами практично розпочала комплектування службових осіб, які, крім дипломатичних, могли б виконувати й консульські функції. Як відомо, після Жовтневої революції 1917 р. за кордоном залишилась значна кількість громадян Російської імперії, які мали українське походження. Відповідно основним завданням українських консульських установ був захист інтересів громадян України, незалежно від їхнього національного походження та релігійної приналежності. Згідно з Законом про українське громадянство 1918 р., громадянином ставав кожний, хто склав присягу на вірність Українській державі у приміщенні консульського представництва. Причому подавати заяви про прийняття громадянства України мали право лише особи, які постійно прожили не менше 3 років на території Української держави і своєю діяльністю були тісно зв'язані з її інтересами.

Після прийняття закону про громадянство дуже багато осіб українського походження, які проживали за межами України, звернулися до консульських установ щодо надання їм українського громадянства та видачі па-

спортів. Більшість із них, чиї прохання були задоволені, стали повертатися в Україну [73, с. 74].

Після розірвання Росією в листопаді 1918 р. Брестського мирного договору припинилися також консульські зносини між Україною і Росією. Захист інтересів громадян України, який здійснювали українські консульства в Росії, було передано представництву Данії. Упродовж 1918-1920 рр. в Україну повернулися з Росії та Західної Європи багато представників торгового бізнесу, які скористалися українськими паспортами.

Слід зазначити, що українські паспорти мали юридичне визнання майже у всіх країнах Європи, за винятком Франції, Англії та Югославії, які чинили різні перепони у візуванні українських паспортів, мотивуючи свої дії тим, що Україна є частиною території Росії.

До середини 1918 р. консульські служби України функціонували в Берліні, Відні, Стамбулі, Бухаресті, Грузії. За часів Директорії консульська служба була зорієнтована на країни Західної Європи, і, передусім, на такі країни, як Італія, Швейцарія, Бельгія, Франція, Англія, які ще раніше мали розвинутий товарообмін з Україною.

Перші Українські паспорти були українською, французькою та німецькою мовами. А в 1919 р. паспорти видавали з написом ще й англійською мовою. Одним із останніх документів, який стосувався консульської служби, був закон про українське громадянство від 15 листопада 1921 р., який регулював питання щодо надання громадянства аж до кінця 1924 р., коли остаточно були закриті останні консульські установи в Берні та Будапешті.

Отже, із викладеного вище можна зробити висновок про те, що діяльність установ Української держави, які функціонували в багатьох державах світу, була незаперечним фактом становлення її як суверенної держави в 1918-1920 рр. За цей період функціонувало 5 генеральних консульств, 42 консульства, 3 віце-консульства і 17 консульських агентств у 46 містах 25 країн Європи та 21 місті 7 країн Азії. Але після утворення

СРСР зовнішньополітична діяльність Української держави була зведена до мінімуму.

Справжній розвиток консульської служби в глобальному масштабі настає в кінці другої світової війни і особливо в середині 80-х років ХХ ст., коли міжнародна напруга між супердержавами починає спадати під впливом демократизації суспільних відносин.

Зміна консульських функцій, розвиток технічних засобів транспорту і зв'язку призводить до того, що консульські підрозділи відкриваються не лише в портових містах, як у минулому сторіччі, але й у багатьох великих економічних і культурних центрах.

У змінах інституту консульства в цей період чітко простежується декілька особливих наслідків. Передусім значно розширилась мережа консульських установ. Якщо в 1931 р. 17442 консули 60 держав перебували у 850 містах світу, відповідно вже в середині 60-х років загальна кількість консулів перевищувала 20 тис. Крім цього, посилюється професіоналізація консульської служби, зростає кількість спеціалістів. Тепер уже працівник консульства мусить на належному рівні знати законодавство посилаючої держави, здійснювати незаперечну юрисдикцію, виконувати судові доручення в економічній, фінансовій та інших сферах [65, с. 142].

Дослідження, проведене Гарвардським університетом, засвідчує, що розмір території, кількість населення і військово-політична значущість держави мало впливає на кількість консулів, яких посилають або які прибувають. Наприклад, довгий час не було обміну консульствами між Радянським Союзом, з одного боку, та Сполученими Штатами і Великобританією - з іншого. Консульські функції виконували посольства Великобританії та США в Москві і посольство СРСР в Лондоні та Вашингтоні. В Китаї не було жодного американського консула на його території упродовж тридцяти років після 1950 р. Відповідно китайських консулів не було в Британії та її Ко-

лоніях, хоча консульські функції виконували розташовані там дипломатичні місії.

Нерідко малі держави посилали за кордон набагато більше консулів, ніж прибувало до них. У 1949 р. Бельгія направила 113 консулів у країни Британської співдружності, але прийняла лише 21 від них. У цей же рік Данія відправила 109 консулів, а прийняла 10; Греція відправила 73 і прийняла 17; Норвегія відправила 148, а прийняла 17 [30, с. 89].

У переважній більшості країн спостерігається перехід до системи штатного консульства. І якщо деяка частина держав з позиції економії продовжує призначати позаштатних консулів, то у столиці та інших великих економічних і політичних центрах призначають усе-таки штатних консулів. У законодавчому порядку обмежується коло осіб, які можуть обіймати посаду позаштатного консула. Консульський патент видається винятково або переважно громадянам акредитуючої держави і на практиці вони прирівнюються за обсягом привілеїв до штатних консулів.

Усі ці зміни, які відбулися в консульському праві, відображені у Віденській конвенції про консульські зносини від 24 квітня 1963 р. Ст. 22 встановлює:

1. Консульські посадові особи мають бути загалом громадянами акредитуючої держави.

2. Консульські посадові особи можуть призначатися з-поміж громадян країни перебування не інакше, як за відповідно висловленою згодою держави перебування, причому ця згода може бути в будь-який час анульована.

3. Держава перебування може залишити за собою таке право щодо громадян третьої держави, які не є одночасно громадянами акредитуючої держави "[21].

У середині 50-х років ХХ ст. у багатьох державах відбулося злиття консульської і дипломатичної служби. Якщо в ХІХ ст. у системі відомства закордонних справ існували дипломатична і консульська служби з різними умовами прийому і внутрішніми регламентами, відповідно вже у згаданий

період у переважній більшості держав вони об'єднані. Це було характерно для таких держав, як Великобританія, Голландія, США, ФРН, Франція, Італія, і цей процес тривав до прийняття Віденської конвенції 1963 р. Деякі пізніше у консульському праві під впливом нової конвенції відбулися певні зміни.

Основним завданням діяльності консульських органів з моменту утворення цього інституту було здійснення деяких функцій держави в широкій сфері міжнародних відносин. Консульський інститут, як відомо, має деякі специфічні риси.

Зокрема, діяльність консульських представників обмежується певною територією - консульським округом, у межах якого він може контактувати безпосередньо з різними адміністративними і судовими органами приймаючої держави (тоді як дипломатичний агент діє переважно через міністерство закордонних справ країни перебування).

За останні десятиріччя компетенція консулів зазнала значних змін. З одного боку, консульські органи сьогодні виконують багато нових функцій у політичній, економічній і культурній сферах. З іншого боку, посилилось підпорядкування консульської діяльності інтересам держави. Головним завданням консульських органів став захист суверенних прав посилюючої держави.

У політичній сфері консул, головним чином, відіграє роль політичного спостерігача та інформатора свого уряду. У сучасній практиці коло досить широке. Він має орієнтуватися в парламентських системах, у структурі політичних партій, у сучасних політичних та ідеологічних змінах, знати державних діячів та інших осіб, які мають значний вплив у житті країни перебування.

У другій половині ХХ ст. значно розширились економічні функції консульських органів. До їх обов'язків належить:

- вивчення законодавства і адміністративної практики країни перебування у сфері економіки;
- вивчення договорів про торгівлю, навігацію, проживання та ін., які діють між акредитуючою і приймаючою державами, і спостереження

за їх виконанням (у випадку порушення окремих положень договору консульство виступає з протестом перед місцевими органами);

- вивчення договорів приймаючої держави з третіми країнами, що, зокрема, має велике значення, коли економічні зносини між акредитуючою і приймаючою державами ґрунтуються на принципі найбільшого сприяння;

- вивчення структури економіки держави перебування - її торгового і платіжного балансу, важливих економічних проектів, напрямів розвитку економіки загалом та окремих галузей [45, 246].

Особливо розширились функції консульських органів у сфері туризму, культури, освіти і науки.

З переходом української держави до ринкової економіки, відбувається переорієнтація основних завдань консульської служби на захист приватно-правових інтересів громадян і юридичних осіб за кордоном, а також держави. Безумовно, що з появою нових галузей економіки, соціально-культурної сфери в кінцевому підсумку передусім закріпляться нові функції консулів у цих сферах через укладення двосторонніх консульських конвенцій.

2.2. Поняття консульського права, його джерела та кодифікація

Консульське право є частиною міжнародного права, яке складається із правових норм і принципів, що закріплюють статус членів консульського представництва у зв'язку з виконанням ними консульських функцій у приймаючій державі, а також під час їхнього переміщення через територію третьої держави. Воно визначає найважливіші консульські функції, права та обов'язки консулів, їх класи, правовий статус консульського представництва, а також рухомого і нерухомого майна, що перебуває в його віданні [31, с. 248].

Як відомо, дипломатичний представник, який здійснює дипломатичні зносини і веде переговори, може при потребі здійснювати консульські функції у

державі перебування. Консул, за загальним правилом, не виконує функцій політичного представника. Отже, формально консульський інститут не входить у дипломатичний корпус. Багато держав не визнають за консулом статус дипломата, інші поєднують їхні функції, ще інші консульські зносини, не маючи дипломатичних зносин.

Консульське право закріплює правові основи діяльності консульського представництва та його членів у приймаючій державі, встановлює чіткі межі його компетенції і дає змогу належно реалізувати свої функції з використанням привілеїв та імунітетів.

На відміну від дипломатичного права, консульське право майже до початку XX ст. існувало як звичаєве право, тобто ґрунтувалося на звичаєвих нормах і національному законодавстві держав. Сучасне консульське право прийнято вважати конвенційним правом, оскільки за останнє сторіччя воно зазнало суттєвих змін у плані як кодифікації, так і розширення сфери застосування.

Однак упродовж цього сторіччя була проведена значна робота щодо кодифікації норм консульського права, яка завершилась прийняттям Віденської конвенції про консульські зносини від 24 квітня 1963 р. [21]. Усвідомлюючи ту обставину, що держави ще довгий час не зможуть відмовитись від можливості врегулювання консульських зносин на двосторонній основі, розробники цієї конвенції прийняли досить компромісне і гнучке рішення, за яким її положення не будуть відбиватися на інших міжнародних угодах, що діють між державами. Ст. 73 Віденської конвенції про консульські зносини констатує, що жодне з положень Конвенції не заважає державам укладати міжнародні угоди, які підтверджують і розширюють їх положення.

Поряд з Віденською конвенцією 1963 р., держави й надалі обирають різні способи врегулювання статусу консульського представництва та його членів. Існуюча кількість двосторонніх консульських конвенцій засвідчує, що переважна їх більшість закріплює аналогічні положення, які вміщуються у Віденській конвенції. Така практика має особливо важливе значення у

діяльності тих держав, які ще не стали учасниками Віденської конвенції про консульські зносини 1963 р.

Отже, звідси випливає, що до найважливіших міжнародно-правових актів - джерел консульського права належать:

Віденська конвенція про консульські зносини від 24 квітня 1963 р., регіональна Гаванська конвенція про консульських чиновників від 28 лютого 1928 р., ратифікована 12 американськими державами, і Каракаська конвенція 1911 р. про консульські функції, укладена між п'ятьма латиноамериканськими державами (Болівія, Колумбія, Еквадор, Перу і Венесуела), а також значна кількість двосторонніх конвенцій.

У преамбулі Віденської конвенції зазначено, що норми міжнародного звичаєвого права продовжують регулювати питання, прямо не передбачені її положеннями. Важливим джерелом сучасного консульського права є консульська практика, закріплена в нормах внутрішньодержавного права, рішення і висновки міжнародних судових органів, національних судів, а також загальна доктрина міжнародного права.

Важливе місце в аналізі питань, пов'язаних з поняттям і джерелами консульського права, посідають питання про його кодифікацію.

Перші спроби кодифікації у сфері консульського права здійснені в ХІХ ст. відомими спеціалістами в галузі міжнародного права і за своїм характером мали неформальний характер. Значну увагу приділив цьому питанню Інститут Міжнародного права на декількох сесіях: у Лозанні (1888), Гамбурзі (1891), Женеві (1892). На одній із сесій інституту у Венеції (1896) було прийнято проект конвенції з питань консульських імунітетів, що складався із 21 статті. Проект, що стосувався правового статусу консулів, був також підготовлений Гарвардською школою права в 1932 р. Однак комітет експертів з питань кодифікації міжнародного права Ліги Націй, розглянувши ці матеріали, не зумів довести справу до кодифікації норм консульського права.

Більш вдалою була спроба, хоч і в регіональному масштабі, проведення кодифікації в 1928 р. у Гавані з питань щодо правового статусу консульських чиновників. На ній було прийнято також Кодекс Бустаманте, норми якого стосувалися окремих питань консульського права. Незважаючи на регіональний характер, ці документи мали значний вплив на консульську діяльність не лише латиноамериканських, північноамериканських, але й європейських держав. Але до другої світової війни так і не вдалося провести всезагальну кодифікацію норм консульського права [65, с. 146].

Після утворення Організації Об'єднаних Націй уже під час своєї першої сесії у 1949 р., Комісія Міжнародного права серед 14 найважливіших питань виділила питання про кодифікацію норм консульського права. Але жодних практичних дій у цьому напрямі до 1955 р. не було зроблено. І лише на VII сесії Комісія Міжнародного права прийняла рішення розпочати роботу з вивчення і аналізу всього практичного і теоретичного матеріалу у цій сфері і призначила відповідальним чехословацького юриста Ярослава Жоурека. На наступних сесіях комісія зверталася до цієї теми, вносячи конструктивні зауваження щодо формування концепції побудови майбутньої конвенції та необхідності використання матеріалів, що паралельно готувалися для кодифікації дипломатичного права.

Конференція відбувалась у Відні з 4 березня по 24 квітня 1963 р. за участю представників 92 держав. Вибір столиці Австрії як місця проведення конференції зумовлений декількома обставинами. По-перше, саме тут двома роками раніше була прийнята конвенція про дипломатичні зносини. По-друге, Відень щедро обдарований багатоманітною правовою спадщиною й ідеально розташований для проведення такої конференції. Крім цього, місто було не лише одним з головних центрів вивчення міжнародного права, але й місцем зародження відомої Консульської академії, заснованої в 1754 р. імператрицею Марією Терезією спеціально для підготовки консулів.

Конференція ухвалила Конвенцію з консульських зносин, яка містила 79 статей разом із факультативним протоколом щодо набуття громадянства,

протоколом щодо обов'язкового врегулювання спорів і завершальним актом, до яких були приєднані резолюція про притулок і резолюції, що віддавали належне Комісії з міжнародного права, Федеральному урядові та народів Австрії.

Конвенція складається з преамбули, ст.1, присвяченої визначенню термінів, що трапляються в конвенції, з метою одноманітного їх розуміння і тлумачення, і п'яти частин (глав).

Перша глава присвячена Загальним положенням про консульські зносини. Розділ I цієї глави закріплює положення про встановлення і здійснення консульських зносин, а розділ II - про припинення консульських функцій.

У другій главі вміщені положення про переваги, привілеї та імунітети консульських установ, штатних консульських посадових осіб та інших працівників консульських установ.

У третій главі закріплений режим, що застосовується для почесних консульських посадових осіб та консульських установ, очолюваних такими посадовими особами.

У четвертій главі передбачені загальні постанови, що стосуються консульських агентів, які не є главами консульських установ, виконання консульських функцій дипломатичними представництвами, громадянами держави перебування і особами, які постійно проживають у ній як працівники консульської установи, питання про недопущення дискримінації між державами та відношення цієї Конвенції до інших міжнародних угод.

У п'ятій главі зафіксовані заключні положення, що стосуються підписання, ратифікації, приєднання та набуття чинності конвенції [21].

За змістом Віденська конвенція являє собою кодифікаційний документ, який схвалив існуючі принципи і норми звичаєвого права, закріплені у двосторонніх консульських конвенціях, що виступали головним джерелом консульського права. Слід також зазначити, що конференція не ставила собі за мету провести кодифікацію всіх питань у сфері консульських зносин, що було б,

очевидно, надто складно у цей період. А тому її положення передбачали можливість урегулювання нових питань на двосторонній основі, оскільки вона більш чітко враховує національні інтереси кожної із зацікавлених держав. Ця ідея знайшла своє закріплення у ст. 73 Конвенції.

Згідно зі ст. 73 Віденської конвенції 1963 р., її положення, з одного боку, "не впливають на інші міжурядові угоди, що діють між державами", а з іншого - жодна з положень цієї Конвенції "не перешкоджає державам укласти міжнародні угоди, що підтверджують, доповнюють, поширюють і розширюють її положення". Отже, важливе значення тут має вказівка на те, що двосторонні консульські конвенції можуть лише підтверджувати, доповнювати і розширювати зміст Віденської конвенції 1963 р., тобто випереджати її у питанні надання консульським установам і їх персоналові привілеїв та імунітетів, розширюючи їх обсяг. При цьому вони не повинні скорочувати обсяг їх привілеїв та імунітетів при укладенні двосторонніх конвенцій. Це суперечило б ст. 73 Віденської конвенції 1963 р. [21].

Віденська конвенція про консульські зносини виконала два основні завдання: конкретизувала норми звичаєвого права, надавши їм форму договірною права; закріпила консульські функції і привілеї, що за своїм змістом значно ширші порівняно з тими, що виникають зі звичаєвого права. Загалом конвенція визначила мінімальний стандарт, яким мають керуватися держави при встановленні та підтриманні консульських зносин. Ст. 5 конвенції дає досить широкий перелік консульських функцій, кількість яких удвічі перевищує кількість закріплених функцій щодо дипломатичних представництв. Характерною особливістю Віденської конвенції про консульські зносини є те, що її норми визначають лише класи глав консульських установ, не обмежуючи при цьому право будь-якої із договірних сторін визначати найменування решти консульських службових осіб, які не є главами консульських установ.

Конференція "поскупилася" на розширення консульських привілеїв та імунітетів. Домінувала позиція англосаксонських держав, яка зводилася до розширення повноважень приймаючої держави стосовно іноземних консульських

представництв та їх членів. Певною мірою вона відображена у ст. 31 Конвенції, яка передбачає, що представники влади держави перебування можуть заходити у консульство без згоди глави консульської установи у випадку пожежі чи іншого стихійного лиха, що вимагає невідкладних заходів захисту. Формулювання статті залишає щілину для можливих зловживань з боку влади країни перебування. А це, своєю чергою, не може сприяти підтриманню та розвитку стабільних і дружніх взаємовідносин між державами.

Що стосується України, то за останні десять років вона уклала понад 20 консульських конвенцій з країнами, що налагодили з нею консульські зносини.

Ні Віденська конференція, ні Комісія міжнародного права не ставили собі за мету кодифікацію всіх аспектів, що стосуються консульських зносин. Вони вважали, що окремі аспекти цих зносин мали бути врегульовані на двосторонній основі з урахуванням власних інтересів держав.

За відсутності консульських конвенцій, а також з питань, не врегульованих укладеними конвенціями, застосовуються норми звичаєвого консульського права [14, с. 96].

Заслуговує на увагу спроба кодифікації консульського права на регіональному рівні. Це стосується Європейської Конвенції про консульські функції, підготовленої в рамках Ради Європи і підписаної 11 грудня 1967 р. у Парижі. Як випливає із назви, основну увагу Конвенція приділяє консульським функціям, особливо тим, що пов'язані зі спадщиною, морським і повітряним судноплавством. Певні нововведення були передбачені у двох додаткових протоколах до конвенції: Протоколі про захист біженців і Протоколі щодо консульських функцій стосовно цивільної авіації.

Незважаючи на давність прийняття цієї конвенції, станом на 1 січня 2002 р. її ратифікувала незначна частина держав-членів Ради Європи.

У 1968 р. за ініціативою Ради Європи також була прийнята Європейська конвенція про скасування необхідності засвідчення документів, виданих дипломатичними агентами та консульськими посадовими особами.

Метою цієї конвенції є досягнення більшої єдності між її членами, яка ґрунтується на взаємній довірі. На думку держав-членів цієї конвенції скасування необхідності засвідчення документів має зміцнити зв'язки між державами і надати змогу використовувати закордонні документи так само, як і документи, видані внутрішньодержавними органами.

Діяльність консульських установ, як звичайно, регламентується і внутрішнім законодавством, у якому закріплюються юридичні підстави функціонування консульських установ, порядок проходження консульської служби, соціальне забезпечення тощо. Як приклад наведемо Консульський Статут України, затверджений указом Президента України 2 квітня 1994 р. Він складається із дев'яти розділів, 19 глав і 94 статей. Консульський статут визначає завдання і організацію українських консульських установ, закріплює функції консулів щодо юридичних і фізичних осіб України, вчинення нотаріальних дій тощо.

Певні консульські функції виникають згідно з Сімейним кодексом України, Законом України "Про громадянство України", Цивільним кодексом України.

Важливим джерелом консульського права є Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1.07.2010 р., який серед основних завдань консульських установ України за кордоном виділяє:

- забезпечення національної безпеки;
- створення належних умов нормального функціонування національної економіки;
- сприяння науково-технічному прогресу в Україні та розвитку її національної культури і освіти;
- контакти з українською діаспорою;
- інформаційне забезпечення [63].

Це свідчить про те, що значення консульських функцій підтверджується не лише Консульським статутом, але й у прийнятому парламентом

документі, в якому закріплені актуальні та перспективні напрями зовнішньої політики.

Наведені внутрішньодержавні нормативні акти, виступаючи джерелами національного права, не вважаються джерелами міжнародного права. Між такими внутрішньодержавними актами і міжнародними договорами чи конвенціями визначено достатньо чіткі співвідношення, які зводяться до того, що закони держави не повинні суперечити її зобов'язанням, що випливають із міжнародних договорів, укладених нею, а у випадку суперечності між ними застосовуються положення міжнародного договору, а не закону.

Дещо складніше визначити співвідношення між багатосторонньою Віденською конвенцією про консульські зносини 1963 р. і двосторонніми консульськими конвенціями та договорами.

У міжнародному праві відсутні вказівки на те, що багатосторонній договір скасовує або замінює положення двосторонніх договорів. Мабуть, навпаки, згідно з відомим принципом "спеціальний закон відмінняє загальний закон", - при розбіжностях між ними підлягають виконанню власне положення двостороннього договору чи конвенції, оскільки вони містять спеціальні норми, а Віденська конвенція 1963 р., як відомо, загальні норми консульського права [56, с. 46].

Висновки до розділу 1

Таким чином, історія розвитку інституту консульства значно триваліша й різноманітніша, ніж історія постійних дипломатичних представництв. Вона бере початок із декількох джерел: дипломатії, політики, юриспруденції та морської справи.

Основним завданням діяльності консульських органів з моменту утворення цього інституту було здійснення деяких функцій держави в ши-

рокій сфері міжнародних відносин. Особливістю Консульського інституту є те,

діяльність консульських представників обмежується певною територією - консульським округом, у межах якого він може контактувати безпосередньо з різними адміністративними і судовими органами приймаючої держави (тоді як дипломатичний агент діє переважно через міністерство закордонних справ країни перебування).

За останні десятиріччя компетенція консулів зазнала значних змін. З одного боку, консульські органи сьогодні виконують багато нових функцій у політичній, економічній і культурній сферах. З іншого боку, посилилось підпорядкування консульської діяльності інтересам держави. Головним завданням консульських органів став захист суверенних прав посилаючої держави.

Консульське право є частиною міжнародного права, яке складається із правових норм і принципів, що закріплюють статус членів консульського представництва у зв'язку з виконанням ними консульських функцій у приймаючій державі, а також під час їхнього переміщення через територію третьої держави. Воно визначає найважливіші консульські функції, права та обов'язки консулів, їх класи, правовий статус консульського представництва, а також рухомого і нерухомого майна, що перебуває в його віданні.

РОЗДІЛ II

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО СТАТУСУ КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ

2.1. Встановлення консульських зносин

Право на відкриття консульської установи на території іноземної держави належить до компетенції акредитуючої держави, але неодмінно за згодою держави перебування. Цей загальновизнаний принцип закріплений у ст. 2 Віденської конвенції про консульські зносини 1963 р.: "Встановлення консульських зносин між державами здійснюється за взаємною згодою" [21]. При цьому форма прояву такої згоди може бути різна. Найбільш поширена практика укладення консульських конвенцій, у яких чітко фіксуються умови встановлення консульських зносин, відкриття консульських установ та обов'язки сторін, які впливають з цього.

Новим моментом у консульській договірній практиці, як зазначалося вище, стало положення, зафіксоване в ст. 2, п. 2, про те, що "згода, дана на встановлення дипломатичних відносин між двома державами, означає, якщо інше не передбачено, згоду на встановлення консульських відносин" [21].

До прийняття Віденської конвенції не існувало якоїсь певної практики з цього питання. Водночас було загально прийнято, що встановлення дипломатичних відносин між державами означає одночасно і встановлення консульських зносин. Це положення зазнало критики юристів західних країн у Комісії міжнародного права ООН і під час конференції у Відні, було зроблено спробу з боку Англії та Італії вилучити це положення із конвенції (мотивуючи тим, що встановлення консульських відносин відбувається за взаємною згодою і не може мати мовчазного характеру). Однак більшість на конференції прийняла рішення залишити це положення проекту конвенції без змін, створивши при цьому нову норму міжнародного права.

Водночас розірвання або завершення дипломатичних зносин не тягне за собою розриву або завершення консульських відносин (п. 3 ст. 2 Конвенції). Отже, консульські зносини можуть бути встановлені, припинені, розірвані або відновлені незалежно від стану дипломатичних зносин.

У сучасному міжнародному праві відсутня правова норма, яка б зобов'язувала держави встановлювати консульські зносини, водночас відмова від встановлення консульських зносин суперечить основним принципам міжнародного права. Це випливає зі ст. 1 Статуту ООН, яка зобов'язує членів ООН здійснювати міжнародне співробітництво і розвивати дружні зносини між націями [72]. А тому відмова від встановлення консульських відносин може розглядатися як політичний акт, що характеризує існуючий стан загальних відносин між відповідними державами, і відповідно може розцінюватися як недружній крок стосовно держави, що виявила бажання встановити консульські зносини.

Слід зазначити, що незважаючи на існуючі відмінності думок з приводу доцільності відкриття консульської установи, остаточне рішення все-таки залишається за приймаючою державою. Ця позиція чітко закріплена у ст. 4 Віденської конвенції про консульські зносини. Наприклад, у 1963 р. США запитали французької згоди відновити роботу своїх консульств у Паріті (столиці Таїті і французьких островів на півдні Тихого океану), що були закриті ще в 1948 р. Відхиляючи запит, французька влада заявила, що їх уряд не вважає за потрібне задовольнити його.

Згода на встановлення консульських зносин між державами може виявлятися різним шляхом. У практиці України встановлення дипломатичних зносин означає зазвичай і встановлення консульських зносин.

Встановлення консульських зносин має і певну самостійність стосовно встановлення дипломатичних зносин. У міжнародній практиці відомі випадки існування консульських зносин без встановлення дипломатичних зносин. З огляду на це заслуговує на увагу думка відомого польського юриста Ю. Сутора, який зазначає: "Встановлення дипломатичних зносин звільняє

лише від обов'язку укласти спеціальну угоду, але не звільняє від обов'язку одержання попередньої згоди на відкриття консульства на території держави перебування у кожному конкретному випадку [86, с. 312].

Посилаюча держава повинна, в міру можливостей, найбільш докладно письмово аргументувати підтвердження необхідності консульських установ. Таке підтвердження має включати:

1. Маштаби і багатозначність у консульському окрузі факторів економічного, комерційного, науково-технічного, культурно-освітнього інтересу посилаючої держави.

2. Потребу з боку консульських установ надавати допомогу громадянам посилаючої держави і сприяти розвитку культур них та етнічних зв'язків з місцевим населенням.

3. Потребу консульських округів отримувати дозвіл на в'їзд та виїзд і розв'язувати інші питання з приводу паспортів.

4. Потреба консульських округів у здійсненні контролю та інспекції суден і літаків.

5. Розміри та межі консульського округу, їх класифікація (генеральне консульство, консульство, віце-консульство), місце розташування запропонованих або існуючих консульських установ та ін. [65, с. 146]

Згідно зі ст. 3 Віденської конвенції, консульські функції виконують консульські установи. Їх виконують також дипломатичні представництва відповідно до положень цієї Конвенції [21]. Слід зазначити, що і до прийняття цієї статті виконання консульських функцій дипломатичними представництвами було загальноприйняте, оскільки увійшло в міжнародну практику в 20-х роках ХХ ст.. Виконання цих функцій дипломатичним представництвом ґрунтувалося на звичаєвих нормах права, що регулювали режим дипломатичних представництв з особливостями у виконанні окремих консульських дій (наприклад, ведення справ, що стосуються успадкування, виступи в суді). Із набуттям цієї нормою чинності, по суті, тепер вона прагне підпорядкувати виконання консульських функцій дипломатичними

представництвами особливому режиму, який відрізняється від режиму дипломатичних представництв.

Відповідно до міжнародної практики і положень Віденської конвенції 1963 р., консульська установа може бути відкрита на території держави перебування лише за згодою цієї держави [21]. Необхідність згоди приймаючої держави впливає із принципу верховенства, який кожна держава реалізує на своїй території.

Вираження попередньої згоди на відкриття консульської установи є обов'язковим незалежно від того, чи вона утворена під час встановлення консульських відносин, чи дещо пізніше. Згода може бути також виражена і таким чином, що приймаюча держава дає екзекватуру у вигляді запису на консульському патенті, в якому зазначено також місце розташування консульської установи, межі її функціонування.

У двосторонніх консульських конвенціях України зазначається, що місце розташування консульства, його клас і межі консульського округу визначаються за згодою між акредитуючою державою і державою перебування.

Консульські установи України відкриваються в інших державах відповідно до рішення уряду України і лише за наявності на це згоди держави перебування. Хоча на практиці можуть існувати односторонні консульські зносини, коли лише одна сторона реалізує своє передбачене міжнародною угодою право відкривати консульську устанovu. Крім цього, відомі випадки, коли консульські зносини встановлені, але обмін консульськими установами відбувається дещо пізніше.

Усі подальші зміни місця розташування консульської установи, її класу або консульського округу можуть здійснюватися акредитуючою державою лише за згодою держави перебування. Така згода потрібна також, якщо якийсь генеральне консульство або консульство хоче відкрити віце-консульство або консульське агентство не в тому населеному пункті, де перебуває. Попередня угода держави перебування необхідна також для

відкриття канцелярії, що становить частину існуючої консульської установи, поза місцем розташування установи.

Акредитуюча держава, як і приймаюча держава, не може більше вчиняти односторонні зміни у кожній з наведених вище сфер. При цьому слід мати на увазі, що приймаюча держава може виступити з пропозиціями щодо вчинення певних змін. Хоча така зміна може відбуватися лише за згодою акредитуючої держави. Зазвичай консульські установи розташовуються в місцевості, де існує обов'язкова гарантія охорони інтересів акредитуючої держави, і на цю обставину мусить зважати приймаюча держава.

Аналізуючи теорію і практику консульської діяльності, слід зазначити, що посилююча держава не має в цій сфері якихось повноважень, які б опиралися на норми міжнародного права, тоді як приймаюча держава має суверенні повноваження не лише щодо вилучення певних місцевостей, де розташовані консульські установи, але й визначення меж консульських округів, керуючись при цьому, головним чином, ідеєю захисту власних інтересів та безпеки. Ця компетенція настільки очевидна, що часто навіть не включається до Консульської конвенції.

Основний принцип, закладений у Консульській конвенції між зацікавленими сторонами, виражається у "взаємному розумінні", у "спільній згоді", яка зводиться до того, що інтереси обох сторін мають бути взяті до уваги. А тому у міжнародному праві загальноприйнятим є положення про те, що посилююча держава не може вимагати відкриття консульських установ у тих регіонах, які до цього часу були закриті для функціонування консульських установ будь-якої держави.

2.2. Припинення консульських зносин

Аналогічно як і в дипломатичних зносинах припинення консульських функцій відбувається з різних підстав. При цьому необхідно пам'ятати відмінність між припиненням консульських зносин і закінченням консуль-

ського статусу, який присвоюється окремій особі. Розірвання консульських зносин має своїм наслідком закінчення консульського статусу і закриття консульської установи, тоді, як закінчення консульського статусу певної особи не призводить до припинення консульських зносин.

Положення Віденської конвенції 1963 р. про консульські зносини, а також Консульського Статуту України 1994 р. не дають жодних роз'яснень, на підставі чого настає припинення консульських зносин. Тому потрібно керуватися загальновизнаними нормами міжнародного права щодо припинення міжнародних зносин. Зокрема, розірвання консульських зносин може настати як наслідок ворожих дій кожної із держав, між якими існують консульські зносини.

За виняткових обставин положення ст. 27 Віденської конвенції про консульські зносини передбачає охорону консульських приміщень і архівів, а також інтересів акредитуючої держави. У випадку розірвання консульських зносин між двома державами:

а) держава перебування зобов'язана, навіть у випадку збройного конфлікту, поважати й охороняти консульські приміщення, а також майно консульської установи та консульський архів;

б) акредитуюча держава може доручити охорону консульських приміщень, а також майна, яке в них міститься, та консульського архіву третій державі, прийнятній для держави перебування;

в) акредитуюча держава може довірити захист своїх інтересів та інтересів своїх громадян третій державі, прийнятній для держави перебування [21].

Навіть у випадку збройного конфлікту держава перебування зобов'язана надавати працівникам консульської установи і приватним домашнім працівникам, що не є громадянами держави перебування, а також членам їх родин, які проживають разом із ни-

ми, відповідний час і умови для того, щоб вони могли підготуватися до від'їзду і виїхати якомога швидше після припинення функцій відповідних працівників. Для цього вона повинна, в разі потреби, надати в їх розпорядження транспортні засоби для від'їзду або вивезення майна, за винятком майна, набутого в державі перебування, вивозити яке під час відбуття заборонено.

Консульська установа може бути закрита за угодою сторін або одностороннім актом.

Консульські зносини припиняються з моменту припинення існування держави або переходу консульського округу до складу третьої держави. Наприклад, розпад Югославії призвів до утворення нових незалежних держав, і на цій підставі виникла необхідність припинення функціонування єдиних федеративних консульських установ і відкриття консульських представництв нових держав. Іншим типовим прикладом є припинення існування НДР і відповідно передача її консульських повноважень консульським установам єдиної Німеччини.

У консульській практиці відомі факти продовження функціонування консульських установ, хоча ці держави фактично функціонували як неповноправні суб'єкти міжнародного права. Йдеться про те, що уряд США у післявоєнний період аж до 90-х років XX ст. підтримував діяльність на своїй території "консулів" колишніх урядів Латвії, Литви та Естонії, які тоді входили до складу СРСР [65, с. 152].

Ст. 25 Віденської конвенції про консульські зносини чітко виділяє підстави припинення функцій працівника консульської установи:

- а) після повідомлення державі перебування акредитуючою державою про те, що його функції припиняються;
- б) після анулювання екзекватури;
- в) після повідомлення державі перебування акредитуючій державі про те, що держава перебування перестала вважати його працівником консульського персоналу [21].

2.3. Персонал консульських установ і порядок його призначення

Забезпечення реалізації консульських зносин між двома або декількома державами здійснюється через консульські установи. Ст. 1 Віденської конвенції про консульські зносини дає визначення "консульської установи" у досить загальному вигляді. Зокрема, вона встановлює, що "консульська установа" означає будь-яке генеральне консульство, консульство, віце-консульство або консульське агентство [21]. Існує дві категорії консульських установ: консульство (як професійна установа) і почесне консульство. Докорінна відмінність між ними існує не у сфері функцій, а у сфері привілеїв та імунітетів, якими користується консульська установа. Обидві категорії консульств поділяються на чотири класи, аналогічно як поділяються глави консульських установ. Клас консульської установи визначається за згодою сторін.

Внутрішня організаційна структура консульської установи залежить від сфери та специфіки її завдань і функцій. Однак майже завжди у її структурі є підрозділи, які займаються питаннями віз, успадкування, опіки, туризму тощо. У консульствах морських держав завжди є морський відділ.

Сам консульський персонал не має чіткої міжнародно-правової класифікації. А тому присвоєння консульського рангу є внутрішньою справою акредитуючої держави і регламентується її внутрішнім законодавством.

Відповідно до ст. 9 Віденської конвенції 1963 р. та існуючої практики, виділяють чотири класи керівників консульських установ: генеральні консули, консули, віце-консули, консульські агенти [21].

Водночас положення цієї статті у жодному разі не обмежує права будь-якої договірної сторони визначати найменування консульських посадових осіб, які не є главами консульських установ. У минулому в консульській практиці вживалися такі назви, як "резидент", "торговий агент", "проконсул", "практикант консульства", "секретар консульства". Главами консуль-

ських установ, можуть бути лише особи, які мають один із передбачених конвенцією чотирьох класів. Вони здійснюють керівництво відповідно: генеральними консульствами, консульствами, віце-консульствами і консульськими агенствами. Отже, держави володіють свободою вибору у визначенні класів глав консульських установ.

У плані старшинства найвищий клас має генеральний консул. За загальним правилом у консульській практиці його призначають главою консульської установи в тих консульських округах, що мають для акредитуючої держави особливе значення. Це може стосуватися територій, де компактно проживають вихідці або навіть громадяни посилаючої держави, привабливості певного регіону з огляду на його економічний і торговельний потенціал, сприятливий інвестиційний режим тощо. З огляду на ці обставини, у післявоєнний період у консульській практиці держав переважає тенденція до зростання кількості генеральних консульств, аналогічно як і в дипломатичній практиці – посольств [27, с. 46].

У рамках генерального консульства може бути лише один генеральний консул - глава представництва і декілька консульських посадових осіб. Глава консульської установи повідомляє Міністерство закордонних справ країни перебування через дипломатичне представництво про порядок старшинства між посадовими особами консульства. Консулів і віце-консулів призначають керівниками відповідних консульств або, як це часто буває у консульській практиці, консульськими посадовими особами, яким доручено у цьому статусі виконання консульських функцій. Консульських агентів досить рідко використовують у консульській практиці держав. Найчастіше вони виконують свої функції під керівництвом глави консульського представництва, а не як окремі консули.

У міжнародній практиці широке застосування отримав інститут *почесного* (позаштатного) консула. Почесний консул - це особа, яка не перебуває на державній службі, проте виконує відповідні консульські доручення на прохання зацікавленої держави та за згодою країни

перебування. Найчастіше їм присвоюється клас віце-консулів або консулів, рідше - генерального консула. Почесний консул виконує свої функції переважно під керівництвом штатного консула, консульський округ якого розташований найближче до нього.

Інститут почесного консула, який сформувався у ХІХ ст., як окрема ланка консульської служби, отримав широке застосування після другої світової війни. Згідно з нормами Віденської конвенції 1963 р., почесний консул може виконувати практично всі функції штатного консула, що має особливе значення для тих країн, де немає дипломатичного представництва або штатного консульства посилюючої держави.

Почесний консул, добре знаючи, нерідко навіть краще від штатного консула, місцеві відмінності, особливо торговельно-економічні та транспортні зносини, може принести у деяких сферах більше користі для акредитуючої держави.

Глава ІІІ Віденської конвенції 1963 р. про консульські зносини досить чітко регламентує режим, що застосовується до почесних консульських посадових осіб і консульських установ, очолюваних цими посадовими особами. Значно гірше це питання врегульоване у Консульському Статуті України, де йому приділено лише три статті [41]. Очевидно, це радше данина традиціям, що існували в Радянському Союзі, де інститут почесного консульства взагалі не застосовувався.

Почесних консулів призначають з-поміж осіб, які користуються значним авторитетом на даній території, особливо в торговельно-економічній, соціальній та культурній сферах. Вони виконують консульські функції безоплатно поряд зі своїми професійними обов'язками.

Особливо широко використовується інститут почесного консула в скандинавських державах. Так, на початку 70-х років ХХ ст. Норвегія мала 535 почесних консулів і лише 25 штатних.

Станом на 1 січня 1997 р. у різних країнах світу працювало 12 почесних консулів України. Для порівняння: Німеччина має 440 почесних

консулів; Великобританія - 238; Австрія - 140; Швейцарія - 120; Бразилія - 113; Ізраїль -80; ПАР - 60 [27, с. 80].

Під час роботи конференції у Відні в 1963 р. особливо напружені суперечки точилися навколо режиму почесних консулів між представниками скандинавських держав, Бельгії і Голландії, з одного боку, та представниками афро-азійських держав - з іншого.

Перша група держав, які мали значний досвід у встановленні та розвитку мережі почесних консулів, прагнула добитися включення в конвенцію положення, яке б надавало значні привілеї та імунітети почесним консулам. Представники афро-азійських країн виступили проти цього. Основна вимога їх полягала в тому, щоб почесних консулів було віддано під суворий контроль держави перебування, передусім стосовно комерційної діяльності та іншої діяльності, не пов'язаної з виконанням ними офіційних функцій. Після дискусій у ст. 68 Віденської конвенції була зафіксована норма, за якою кожна держава може сама вирішувати, чи буде вона призначати або приймати почесних консульських посадових осіб.

У міжнародній практиці існує правило, за яким *глав консульських установ* призначає акредитуюча держава і допускає до виконання своїх функцій держава перебування. Цей принцип сформульований ще у Гаванській конвенції про консульських чиновників 1928 р. і врахований комісією міжнародного права при опрацюванні Віденської конвенції 1963 р. Беручи до уваги цю обставину, ст. 10 Конвенції констатує: "За умови дотримання положень цієї конвенції формальності щодо призначення і допущення глави консульської установи визначаються відповідно законодавствами, правами і звичаями акредитуючої держави і держави перебування" [21].

Після попереднього узгодження щодо глави консульської установи акредитуюча держава забезпечує його документом, що має форму патента або подібного до цього акта, який посвідчує його посаду і зазначає його

повне ім'я та прізвище, категорію або клас, до якого він належить, консульський округ і місце розташування консульської установи. За своїм змістом *консульський патент* - це документ, який підтверджує, що зазначена особа призначається на посаду глави консульської установи [25, с. 125].

Беручи до уваги, що консульська служба загалом є різновидом дипломатичної діяльності в широкому розумінні цього слова, відповідно і консульський патент виконує таку ж роль, як і вірчі грамоти, що видаються главам дипломатичних представництв. Цей патент видається при кожному призначенні глави консульської установи навіть у тих випадках, коли відбувається нове призначення тієї самої особи на новий термін на території тієї ж держави і навіть у ту саму консульську установу. Зміна рангу консульської установи (наприклад, консульства на генеральне консульство) у міжнародній практиці супроводжується необхідністю надання нового консульського патенту, в якому фіксуються ці зміни як щодо консульства, так і щодо його глави.

Консульський патент видається главою держави, міністерством закордонних справ або урядом, залежно від положень внутрішнього законодавства акредитуючої держави. В Україні глав консульських установ усіх рангів призначає МЗС України, у Великобританії - королева, у США - генеральних консулів призначають декретом президента, а решту консульських посадових осіб - державним секретарем. Після отримання консульського патенту і надсилання його уряду країни перебування завершується перший етап у процесі призначення особи главою консульської установи в країні перебування.

Наступний етап включає отримання *екзекватури* від держави перебування. Порядок і форма видачі екзекватури визначаються внутрішнім законодавством країни перебування. Вона може бути видана у формі окремого документа, який підписує або глава держави, або міністр

закордонних справ. У деяких випадках на консульському патенті робиться відповідний напис, який ототожнюється з екзекватурою.

Відповідно до п. 2 ст. 12 Віденської конвенції, держава перебування може відмовити у видачі екзекватури і при цьому вона не зобов'язана повідомляти акредитуючій державі мотиви такої відмови [21].

За загальним правилом, яке склалося у консульській практиці, екзекватура і консульський патент необхідні лише для глав окремих консульських установ. Що стосується керівників консульських відділів посольств та місій, незалежно від того, що вони мають, наприклад, клас генеральних консулів або консулів, не вимагається надання їм консульського патенту й отримання екзекватури. Оскільки вони залишаються дипломатичними агентами у штаті посольств та місій, для них існує звичайний порядок призначення і обіймання посади, що супроводжується необхідністю отримання візи на в'їзд у країну перебування та обов'язковою нотифікацією про призначення, яке відбулося.

Положення Віденської конвенції 1963 р. передбачають, що глава консульської установи може бути тимчасово допущений до виконання своїх функцій до видачі екзекватури. Щойно глава консульської установи допущений, навіть тимчасово, до виконання своїх функцій, держава перебування негайно повідомляє про це компетентні владні структури консульського округу. Крім цього, вона забезпечує заходи, необхідні для того, щоб глава консульської установи міг виконувати посадові обов'язки й користуватися всіма перевагами, передбаченими нормами Віденської конвенції та консульської конвенції, укладеної між зацікавленими сторонами.

У тих випадках, коли глава консульської установи не може виконувати свої функції або якщо посада глави консульської установи вакантна, функції глави консульської установи може тимчасово здійснювати *виконуючий обов'язки* глави консульської установи.

Відповідні компетентні органи держави перебування надають виконуючому обов'язки глави консульської установи допомогу і захист. На весь

період, доки він очолює консульську установу, на нього поширюються положення вказаної конвенції на тій же підставі, що й на главу відповідної консульської установи. Водночас держава перебування *не зобов'язана* надавати особі, що тимчасово виконує обов'язки глави установи, переваги, привілеї та імунітети, якими користується глава консульської установи лише через умови, яким тимчасово виконуючий обов'язки глави консульської установи не відповідає.

Якщо акредитуюча держава призначає члена дипломатичного представництва акредитуючої держави в державі перебування тимчасово виконуючим обов'язки глави консульської установи, він продовжує користуватися відповідними дипломатичними привілеями та імунітетами згідно з його статусом, за умови, що держава перебування не заперечує проти цього.

Екзекватура, незалежно від форми в якій вона виявлена, у консульській практиці має таке ж значення, як і вручення вірчих грамот у дипломатичній службі. Час видачі екзекватури означає, з юридичної точки зору, початок офіційної діяльності глави консульської установи і одночасно допуск його до виконання своїх функцій. Саме з цього моменту він користується правами, привілеями та імунітетами, які належать йому за нормами міжнародного права. При цьому береться до уваги, що видача екзекватури главі консульської установи означає й допущення до виконання функцій інших консульських службових осіб, які працюють під його керівництвом [56, с. 46].

За винятком обставин, передбачених ст. 20, 22 і 23 Віденської конвенції про консульські зносини, акредитуюча держава може на свій розсуд призначати працівників консульського персоналу. При цьому акредитуюча держава заздалегідь повідомляє державі перебування повне ім'я та прізвище, категорію і клас усіх консульських посадових осіб, крім глави консульської установи, з тим, щоб держава перебування могла, якщо вона цього бажає, здійснити свої права, передбачені п. 3 ст. 23 Конвенції стосовно оголошення особи, яка призначена працівником консульської установи, *неприйнятною*.

Акредитуюча держава може, якщо це вимагається за ІЗ законами і правилами, просити державу перебування про видачу екзекватури консульській посадовій особі, яка не є главою консульської установи.

Згідно зі ст. 16 Віденської конвенції, главам консульських установ присвоюються у кожному класі різні місця в порядку старшинства, що визначається датами видачі екзекватур. А в тих випадках, коли глава консульської установи до одержання екзекватури тимчасово допущений до виконання функцій, його місце в порядку старшинства визначається датою тимчасового допущення. Причому це місце зберігається за ним і після видачі йому екзекватури. Старшинство між двома або декількома главами консульських установ, що одержали екзекватури або тимчасово допущені до виконання своїх функцій в один і той же день, визначається датами надання державі перебування патентів чи подібних до патентів актів або ж датами повідомлень.

Сукупність глав консульських установ у консульському окрузі, де вони виконують свої функції, називається консульським корпусом. Він включає всіх консульських посадових осіб, зокрема і позаштатних (почесних) консулів. Як і дипломатичний корпус, консульський корпус функціонує фактично на підставі міжнародних звичаїв. На противагу дипломатичному корпусу, на території держави перебування може функціонувати декілька консульських корпусів.

Консульський корпус очолює старший за класом і перший за датою одержання екзекватури або попереднього визнання консул, якому присвоюється звання "дуайен консульського корпусу". Йому допомагають віце-дуайен, секретар і казначей, яких призначає дуайен з-поміж членів консульського корпусу на період свого перебування на посаді дуайена.

Дуайен представляє консульський корпус як певну цілісну корпорацію у стосунках з відповідними органами приймаючої держави. Він виступає від його імені під час проведення різних державних урочистостей, національних свят або регіональних заходів.

Відсутність дипломатичних зносин або наявність збройного конфлікту між державами не можуть впливати на статус дуайена консульського корпусу; він зобов'язаний неупереджено виступати на захист членів консульського корпусу, незалежно від існуючих зносин між його державою і акредитуючою державою консула. Дуайен може поставити питання перед місцевими органами влади стосовно консульських привілеїв та імунітетів, якщо наявні випадки їх порушень, або не забезпечено відповідний правовий режим для їх реалізації під час здійснення консульських функцій. Аналогічно, як і дипломатичний корпус, консульський корпус, а від його імені дуайен, не можуть втручатися у внутрішні справи приймаючої держави. Він не уповноважений здійснювати жодних політичних акцій стосовно приймаючої держави.

Отже, консульський корпус підпорядковується місцевим законам та звичаям і основною метою його діяльності є професійний захист своїх членів, тлумачення місцевих звичаїв і участь у церемоніальних заходах [65, с. 163].

Що стосується чисельності консульського персоналу, то ст. 20 Віденської конвенції 1963 р. встановлює: "Якщо немає конкретної домовленості про чисельність консульського персоналу, держава перебування може запропонувати, щоб чисельність персоналу не виходила за межі, які вона вважає розумними і нормальними, враховуючи обставини й умови в консульському окрузі та потреби даної консульської установи" [21].

У консульських конвенціях та угодах, укладених Україною з іншими державами, відсутні спеціальні статті, в яких би встановлювалась чисельність персоналу. Звідси можна зробити висновок, що у випадку розбіжностей питання буде розв'язуватися шляхом його врегулювання дипломатичними каналами.

Згідно з конвенцією, консульські посадові особи мають бути *громадянами* акредитуючої держави. Крім цього, вони можуть призначатися з-поміж грома-

дьян країни перебування не інакше, як за відповідно висловленою згодою держави перебування, причому ця угода може бути в будь-який час анульована.

Після розв'язання політичних питань щодо встановлення консульських зносин, перед міністерством закордонних справ акредитуючої держави постійно залишається певна група питань, пов'язаних зі своєчасним повідомленням держави перебування про призначення, прибуття та відбуття членів персоналу консульського представництва.

Відповідно до ст. 24 Віденської конвенції про консульські зносини, Міністерству закордонних справ держави перебування або вказаному ним органу повідомляється:

а) про призначення працівників консульської установи, їх прибуття після призначення в консульську установу, про остаточне відбуття або припинення їхніх функцій та про всі інші зміни, що можуть відбутися під час їх роботи в консульській установі та вплинути на їх статус;

б) про прибуття або остаточне відбуття особи, яка є членом сім'ї працівника консульської установи і постійно разом з ним проживає, а також, у відповідних випадках, про те, що та чи інша особа стає або перестає бути таким членом сім'ї;

в) про прибуття і остаточне відбуття приватних домашніх працівників та, у відповідних випадках, про припинення ними служби як такими;

г) про наймання і звільнення осіб, що проживають у країні перебування, як працівників консульської установи або приватних домашніх працівників, які мають право на привілеї та імунітети [21].

При цьому слід зазначити, що про прибуття або остаточне відбуття треба повідомляти, по можливості, заздалегідь.

Держава перебування може в будь-який час повідомити акредитуючу державу про те, що та чи інша консульська посадова особа є небажаною особою, або що будь-який працівник консульського персоналу є неприйнятним. У

такому випадку акредитуюча держава зобов'язана відкликати цю особу або припинити її функції в консульській установі. Якщо акредитуюча держава відмовиться виконати або не виконає упродовж розумного строку свої зобов'язання, передбачені п. 1 ст. 23 Віденської конвенції про консульські зносини, держава перебування може анулювати екзекватуру певної особи або перестати вважати її працівником консульського персоналу.

Положення конвенції встановлюють, що особа, призначена працівником консульської установи, може бути оголошена неприйнятною ще до прибуття на територію держави перебування або, якщо вона вже перебуває в державі перебування, перш ніж вона розпочне виконувати свої обов'язки у консульській установі. Причому у будь-якому випадку акредитуюча держава анулює її призначення. Вчиняючи подібні дії владного характеру, держава перебування не зобов'язана повідомляти акредитуючій державі мотиви свого рішення із зазначених вище випадків.

2.4. Функції консульських установ і засоби їх здійснення

У міру розвитку і вдосконалення міжнародних відносин невпинно змінюється і функціональна діяльність консульських установ. Немає вичерпної кількості консульських функцій і дуже важко визначити їх перелік, оскільки вони не містяться в єдиному міжнародно-правовому акті, а випливають також зі звичаєвого права, договірнього права, внутрішньодержавного права та консульських інструкцій.

Предметна компетенція консула не є постійною, оскільки сфера його обов'язків невпинно зростає під впливом і зі зміною потреб міжнародного життя. Консульська служба виконує також важливі завдання реалізації зовнішньої політики держави. Відповідно її роль буде в майбутньому зростати, зокрема, у розвитку міжнародної торгівлі і збільшенні міграції робочої сили. З огляду на це, консульські функції будуть враховувати цю еволюцію і належним чином реагувати на ці процеси.

Особливого розвитку набуває функція захисту фізичних осіб посилаючої держави у приймаючій державі. Розвиток туризму, прикордонного співробітництва, а також трудової міграції щораз більше знаходять закріплення у двосторонніх консульських конвенціях.

До найважливіших консульських функцій належить сприяння розвитку культурних і наукових зносин між посилаючою і приймаючою державами. Зокрема, в Україні ця функція охоплює опіку над культурним надбанням народу, над пам'ятниками, що стосуються історії становлення і розвитку державності і з певних причин перебувають на території інших держав (захоронення визначних діячів української державності на території Росії, Польщі і т. ін.).

Беручи до уваги ту обставину, що консульська діяльність надзвичайно різноманітна, слід провести певну класифікацію консульських функцій. Доцільно поділити їх на два види: консульські функції загального характеру і консульські функції спеціального характеру [27, с. 96].

Функції загального характеру, закріплені у консульських конвенціях. Перша група цих функцій спрямована на сприяння розвитку економічних і культурних відносин між зацікавленими державами. Водночас у кінцевому підсумку вони сприяють розвитку політичних, торгових, наукових, освітніх і мистецьких, туристичних і спортивних відносин між державами. Друга група має на меті захист прав та інтересів акредитуваної держави та її юридичних і фізичних осіб. Третя група - це консульські функції, що сприяють розвитку дружніх відносин між посилаючою і приймаючою державами. Четверта група функцій включає питання захисту громадян посилаючої держави. Безумовно, що такий поділ функцій дещо умовний, але він дає змогу докладніше розглянути основні напрями консульської діяльності.

Спеціальні консульські функції, закріплені у Віденській конвенції 1963 р., можна поділити на три групи, що мають організаційно-політичний, правовий та організаційно-правовий характер:

- повноваження, які мають адміністративно-правовий характер і стосуються видачі паспортів, віз та інших документів громадянам посилаючої держави, а також відповідних документів для осіб, яких направляють до цієї держави;

- повноваження, що впливають із норм цивільного, цивільно-процесуального та кримінально-процесуального права;

- повноваження, що стосуються морського і повітряного транспорту, до яких належить виконання консулом нагляду та контролю над морськими і повітряними суднами посилаючої держави та надання їм відповідної допомоги [21].

Слід зазначити, що перелік консульських функцій, за Віденською конвенцією 1963 р., не є вичерпним і з її положень випливає, що консул може виконувати також інші функції, покладені на нього посилаючою державою. А тому більш докладно консульські функції закріплені в Консульських статутах держав.

У науці міжнародного права немає єдиного критерію щодо класифікації консульських функцій, оскільки кожен автор пропонує своє бачення цього питання (А. Фердрос, Л. Ерліх, К. Лібера та ін.). На думку І. Бліщенка, консульські функції поділяються на: інформаційні, консультативні (адміністративні) та юрисдикційні [30, 142].

У межах реалізації першої функції консул інформує уряд своєї держави про економічне, торговельне, культурне і політичне становище в його консульському окрузі.

Згідно з другою функцією, консул є консультантом фізичних осіб, який уповноважений представляти їхні інтереси перед органами держави перебування, а також консультантом капітанів торгових і військових суден. У разі потреби він виступає посередником у їх зносинах з владою порту приймаючої держави.

Відповідно до третьої функції, консул виконує обов'язки посадової особи громадянського стану (реєструє народження дитини, шлюб), є но-

таріусом з питань засвідчення документів та їх легалізації, може зберігати заповіти і виступати в суді зі спадкових питань.

Зупинимося на таких трьох групах спеціальних консульських функцій: адміністративні, судові й пов'язані з морським і повітряним транспортом.

Однією з найважливіших функцій консульської установи, що має адміністративний характер, є функція, пов'язана з питаннями громадянства та юридичних осіб. Зокрема, проблеми громадянства є одним із обов'язкових елементів внутрішньої і зовнішньої політики держави.

Для України ці проблеми мають особливе значення, позаяк вона порівняно недавно існує як самостійна, суверенна держава, як повноправний суб'єкт міжнародного права. На їх розв'язання проблем громадянства в Україні впливає реально існуюча ситуація, що характеризується такими факторами:

- проживання за межами України сотень тисяч українців та україномовних громадян, які відчують проблему адаптації до нових держав;
- регіональні конфлікти і міжнаціональне протистояння, що призвело до появи значної кількості біженців і вимушених переселенців;
- відносно відкриті кордони, вільний в'їзд та виїзд і т. ін. [65, 297].

У консульському праві питання громадянства осіб акредитуючої держави врегульоване по-різному. Однак ця відмінність має здебільшого редакційний характер, а не змістовий. Згідно зі ст.20 Консульського статуту України, консул зобов'язаний вживати заходів, для того щоб юридичні особи та громадяни України користувалися в повному обсязі всіма правами, наданими їм законодавством держави перебування, і міжнародними договорами, учасниками яких є Україна і держава перебування, а також міжнародними звичаями [41].

Для забезпечення виконання цієї функції консул зобов'язаний вживати заходів для відновлення порушених прав юридичних осіб і громадян України. Якщо після звернення консула до владних структур держави перебування не будуть відновлені права юридичних осіб і громадян України,

консул зобов'язаний повідомити про це Міністерство закордонних справ України та главу дипломатичного представництва України в державі перебування.

Слід зазначити, що консул зобов'язаний приймати як письмові, так і усні звернення юридичних осіб і громадян України. Під час здійснення цієї функції консул послуговується відповідним законодавством своєї держави.

Згідно з Законом України "Про громадянство України", консульські установи уповноважені приймати заяви від осіб, які постійно проживають за кордоном, разом з необхідними документами щодо прийняття до громадянства України та виходу з громадянства України, перевіряти правильність їх оформлення, відсутність підстав, за наявності яких особа не приймається до громадянства України, а також підстав, за наявності яких не допускається вихід з громадянства України, і разом зі своїм висновком надсилають на розгляд Комісії при Президентові України з питань громадянства. Вони готують також подання про втрату особами громадянства України і разом з необхідними документами надсилають на розгляд цієї комісії.

Консульські установи видають особам, які набули громадянство України, паспорти громадянина України, тимчасові паспорти громадянина України, проїзні документи дитини, документи про припинення громадянства України.

Консул веде облік громадян України, які постійно проживають або тимчасово перебувають у його консульському окрузі. Він реєструє громадян посилаючої держави, які мають постійне місце проживання в консульському окрузі, хоча це й не виключає можливості реєстрації осіб, які прибули на незначний термін.

Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р. прямо не передбачає, що консульська посадова особа має право реєструвати громадян посилаючої держави, але така можливість впливає щонайменше із двох пунктів ст.5 Конвенції. У першому випадку йдеться про ту частину норми, яка стверджує, що консульськими функціями є "виконання деяких функцій

адміністративного характеру, за умови, що в цьому випадку ніщо не суперечить законам і правилам держави перебування". У другому випадку йдеться про частину ст.5 Конвенції, яка встановлює, що акредитуюча держава може доручити "виконання інших функцій, покладених на консульську установу акредитуючої держави, які не забороняються законами і правилами держави перебування або проти виконання яких держава перебування не має заперечень, або які передбачені чинними міжнародними договорами між акредитуючою державою і державою перебування". Однак ця стаття Конвенції підтверджує, що така реєстрація громадян своєї держави можлива в межах консульського округу і не повинна суперечити законодавству приймаючої держави [21].

Консул сприяє проведенню загальноукраїнського референдуму, виборів Президента України, народних депутатів країни відповідно до законодавства України та країни перебування.

Консул надає значну допомогу у виконанні службових обов'язків для членам державних делегацій України, народним депутатам України, представникам міністерств, відомств та інших органів державної виконавчої влади України, органів місцевого та регіонального самоврядування, а також керівникам державних підприємств і наукових установ, які тимчасово перебувають у межах його консульського округу. Ця ділянка роботи вимагає від консула відповідних знань та ерудиції в різних сферах державного, економічного та соціального життя.

Крім цього, консул інформує громадян України, які тимчасово перебувають у його консульському окрузі, про діюче законодавство держави перебування, а також про практику його застосування та про місцеві звичаї.

Розпорядження консула, видані ним у межах його повноважень з питань, що стосуються перебування громадян України за кордоном, мають для них обов'язкову силу.

Консул уповноважений без окремого доручення представляти в установах держави перебування громадян своєї держави, якщо вони відсутні і не доручили ведення справи якійсь особі або не можуть захищати свої інтереси з інших причин. Така форма представництва може тривати доти, доки особи, яких представляють, не призначать своїх уповноважених або не візьмуть на себе захист своїх прав та інтересів.

Відповідно до законодавства України консул веде військовий облік громадян України, які тимчасово проживають за кордоном, і вживає заходів для забезпечення прибуття громадян України чоловічої статі, які досягли 18-річного віку, у військові комісаріати за місцем їх постійного проживання для призову на дійсну військову службу.

Серед важливих консульських функцій адміністративного характеру, слід виділити видачу паспортів та віз або інших документів, необхідних для перетину кордону та здійснення міжнародних поїздок. Зокрема, згідно зі ст. 40 Консульського статуту України, консул має право видавати, продовжувати паспорти громадянам України і вносити зміни до паспортів громадян України. У випадку втрати паспорта громадянином України консульська посадова особа має оформити йому відповідний документ на в'їзд (повернення) в Україну. Втрата закордонного паспорта за будь-яких обставин є неординарною подією, оскільки його можна використати з різною метою як на території держави перебування, так і під час перетину кордону незаконними мігрантами, що в кінцевому підсумку може завдати шкоди інтересам України та іноземних держав. Зауважимо, що існує відповідний порядок оформлення документа для повернення в Україну. Громадянин України, який втратив паспорт, заповнює заяву встановленого зразка у присутності консульської посадової особи. Крім цього, він повинен подати протокол (довідку) органів внутрішніх справ країни перебування про підтвердження факту його звернення з приводу втрати паспорта, а також дві фотографії. Отримавши відповідь на запит до органів внутрішніх справ України, йому видають документ про повернення [41].

При поданні заявником документів, які підтверджують його особу, приналежність до громадянства та паспортні дані, свідоцтва на повернення можуть як виняток видаватися без запиту до органів внутрішніх справ України.

Відповідно до ст. 41 Консульського статуту України консул має право видавати, продовжувати, погашати візи на в'їзд в Україну, виїзд з України і транзитний проїзд через територію України, а також вносити зміни до виданих віз. Здебільшого це стосується вчинення таких дій щодо чужоземців, а також громадян посилаючої держави, які проживають за кордоном [41].

При цьому виникає запитання, яке має практичне значення і стосується надання віз у тих випадках, коли держави не визнали одна одну, або визнали, але на їх територіях не відкриті дипломатичні та консульські представництва. Це питання можна розв'язати таким чином: по-перше, іноземець може отримати таку візу в консульській установі, що міститься в третій державі; по-друге, коли консульська установа уповноважена надавати візи до третьої держави; по-третє, можна отримати візу на кордоні держави, до якої прямує зацікавлена особа.

Згідно зі ст. 25 Закону України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства", іноземці можуть в'їжджати за дійсними національними паспортами або документами, які їх замінюють. При цьому іноземці повинні одержати у встановленому порядку в'їзну візу, якщо інше не передбачено законодавством України. За загальним правилом таку візу видає консульська установа або консульський відділ при дипломатичному представництві. Крім цього, закон визначає випадки, коли в'їзд в Україну чужоземцеві не дозволяється, а саме:

- в інтересах забезпечення безпеки України або охорони громадського порядку;
- якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України та інших осіб, які проживають в Україні;

- якщо при порушенні клопотання про в'їзд в Україну він подав про себе явно неправдиві відомості або підроблені документи;
- якщо національний паспорт або документ, що його замінює, віза підроблені, зіпсовані чи не відповідають встановленому зразку або належать іншій особі;
- якщо він у пункті пропуску через державний кордон України порушив правила перетинання державного кордону України, митні правила, санітарні норми чи правила або не виконав законних вимог посадових осіб Прикордонних військ України, митних та інших органів, що здійснюють контроль на державному кордоні;
- якщо виявлено факти порушення ним законодавства України під час попереднього перебування в Україні [63].

Норми консульського права уповноважують консула вчиняти функції щодо укладення та розірвання шлюбу, усиновлення (удочеріння), встановлення батьківства, опіки та піклування, реєстрації актів громадянського стану.

Згідно з законодавством нашої держави реєстрація актів громадянського стану громадян України, які проживають поза її межами, провадиться в консульських установах України. При реєстрації актів громадянського стану в консульських установах України застосовується законодавство України, якщо зацікавлені особи є громадянами України. Якщо вони є громадянами різних держав або не встановлено, громадянами якої держави вони є, то за їх згодою застосовується законодавство однієї з держав, а в разі незгоди - за рішенням консула, який реєструє акт громадянського стану.

Відповідальність за правильність реєстрації і якість складання записів, а також свідоцтв про реєстрації актів громадянського стану покладається на керівника консульської установи.

При цьому слід наголосити, що консул не має права проводити реєстрацію актів громадянського стану стосовно себе, своєї дружини, її та

своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда та баби, рідних братів та сестер). У таких випадках реєстрацію здійснює інша консульська посадова особа.

У діяльності консула найчастіше трапляється вчинення актів громадянського стану, які зумовлені народженням, укладанням шлюбу, фактом смерті, зміни прізвища.

Однією з найскладніших функцій у консульській діяльності є функція, яка має судовий характер. Передусім потрібно виділити функцію консула щодо громадян України, які перебувають під арештом, затримані чи позбавлені волі в іншій формі, відбувають покарання або пропали безвісти.

Норми консульського права покладають на відповідні владні органи приймаючої держави обов'язок інформувати консульську установу посилюючої держави про кожен випадок арешту, затримання або позбавлення волі в іншій формі. Існуючі відмінності в консульській практиці держав з цього приводу стосуються переважно терміну, упродовж якого відповідні органи мають повідомити консульську установу про факти.

Існує два різновиди двосторонніх конвенцій. Перший не передбачає конкретного терміну повідомлення консульської установи акредитуючої держави про арешт їх громадян. Ця обставина на практиці обмежує, а інколи й унеможлиблює надання правової допомоги. Другий різновид двосторонніх конвенцій характерний тим, що органи влади держави перебування зобов'язані повідомляти консульську установу про кожен випадок арешту чи затримання громадянина акредитуючої держави в коротко визначені строки. Деякі конвенції передбачають, що таке повідомлення має надійти негайно, або не пізніше 48 годин з часу затримання чи арешту.

Зокрема, консульська конвенція між Україною і Турецькою Республікою від 21 травня 1998 р. встановлює, що "компетентні органи держави перебування невідкладно, але не пізніше 3 днів, сповіщають відповідну консульську установу акредитуючої держави про затримання, арешт або будь-яке інше обмеження свободи громадянина акредитуючої держави" (ст. 12). За цією конвенцією вказані органи невідкладно, але не

пізніше ніж за 5 днів після затримання, арешту або будь-якого іншого обмеження свободи громадянина акредитуючої держави, забезпечують реалізацію права консульської посадової особи відвідати його, зокрема для надання йому необхідної правової допомоги.

Консульські посадові особи мають право відвідувати громадянина акредитуючої держави, який перебуває у в'язниці, під вартою або затриманий, для розмови з ним, а також листуватися з ним та вживати заходів для забезпечення йому юридичного представництва. Вони мають право відвідувати будь-якого громадянина акредитуючої держави, який перебуває у в'язниці, під вартою або затриманий в їх окрузі до виконання судового рішення. Ця норма значною мірою перегукується із пунктом 44 Європейських в'язничних правил від 1987 р.: "в'язнів-громадян іноземних держав негайно інформують про їхнє право на позав'язничні контакти і їм забезпечується розумна можливість спілкування з дипломатичним або консульськими представниками держави, громадянами якої вони є". При цьому адміністрація в'язниці повною мірою співпрацює з такими представниками в інтересах іноземних громадян, які перебувають у в'язниці і можуть мати особливі потреби.

Консул зобов'язаний стежити, щоб таких громадян тримали в умовах, що відповідають вимогам гігієни і санітарії, і щоб вони не зазнавали жорстокого поводження, що принижує людську гідність.

Однією з важливих і найскладніших у цій групі є функція представництва або забезпечення належного представництва громадян акредитуючої держави в судових та інших установах держави перебування з метою одержання, відповідно до законів і правил держави перебування, розпоряджень про попередні заходи, що обмежують права та інтереси цих громадян, якщо через відсутність або з інших причин такі громадяни не можуть своєчасно здійснити захист своїх прав та інтересів. Означену функцію консул виконує без спеціальних на це повноважень, тобто, згідно зі своїм правовим статусом. Свої представницькі функції консул виконує перед усіма

судовими органами та органами виконавчої влади і самоврядування, розташованими на території консульського округу. А тому фахова підготовка консульських працівників з юридичних питань має надзвичайно важливе значення.

Значний обсяг у діяльності консульських посадових осіб займають нотаріальні функції. На універсальному рівні вони закріплені у Віденській конвенції 1963 р. та конкретизуються у двосторонніх конвенціях і внутрішньому законодавстві акредитуючої держави. Зокрема, ст. 44 Консульського статуту України вміщує докладний перелік нотаріальних дій, які вчиняються консулом. Хоча цей перелік не є вичерпний, оскільки консул може вчинювати інші нотаріальні дії, передбачені законодавством України [41].

Порядок вчинення нотаріальних дій консулом визначається законодавством України про нотаріат, Консульським Статутом та іншими законодавчими актами України. Положення про порядок вчинення нотаріальних дій консулом затверджують Міністерство юстиції України та Міністерство закордонних справ України.

Нотаріальні дії виконуються у приміщенні консульської установи. В окремих випадках вони можуть бути вчинені поза зазначеною установою. При цьому консул, який вчиняє нотаріальні дії, зобов'язаний зберігати таємницю вчинюваних дій.

Якщо вчинення нотаріальної дії суперечить законодавству України, консул відмовляє у вчиненні такої дії.

Консул не приймає для вчинення нотаріальних дій документи, якщо вони не відповідають вимогам законодавства України або можуть за своїм змістом завдати шкоди інтересам України, або містять відомості, що ганьблять честь і гідність громадян.

При вчиненні нотаріальних дій відповідно до законодавства України, міжнародних договорів, у яких беруть участь Україна і держава перебування, застосовуються норми іноземного права.

Консул легалізує документи й акти, укладені за участю владних структур консульського округу, або такі, що надходять від цих властей. Консульська легалізація - це надання законної сили (чинності), засвідчення консулом своїм підписом і печаткою дійсності підписів на будь-якому акті або документі, що укладений у межах його консульського округу і затверджений місцевими органами держави перебування. Вона вчиняється як для громадян своєї країни, так і для іноземців.

Під легалізацією розуміють юридичну процедуру, що виконується консульськими установами країни, на території якої документ має бути поданий для засвідчення дійсності підпису та повноважень особи, що підписала документ, і оригіналу печатки чи штампа, якими скріплений цей документ. Метою консульської легалізації є забезпечення гарантії органам країни, в котрій документ має діяти, в тому, що документ є оригіналом і належно оформлений. Консул не відповідає за зміст документа, який він легалізує.

Згідно з міжнародною практикою і звичаями, не вимагається легалізації паспортів і документів, що їх замінюють, а також документів, що прямо стосуються комерційних або митних операцій (рахунки, документи про переміщення товарів через кордон, угоди про поставку товарів та надання послуг, митні декларації і т. ін.).

Певну частку в діяльності консульських посадових осіб становить функція оцінки та піклування. Якщо компетентні органи держави перебування мають відповідну інформацію, вони зобов'язані:

а) у випадку смерті громадянина акредитуючої держави невідкладно повідомити про це консульську установу, в окрузі якої сталася смерть;

б) невідкладно повідомити компетентну консульську установу про будь-який випадок, коли призначення опікуна або піклувальника відповідає інтересам неповнолітньої або іншої особи, яка не є повністю дієздатною і є громадянином акредитуючої держави (ст. 37 Віденської конвенції 1963 р.) [21].

Ця функція ще більш деталізована у двосторонніх консульських конвенціях. Зокрема, згідно зі ст. 15 Консульської конвенції між Україною і Литовською Республікою, "консульська посадова особа має право захищати, згідно із законами і правилами держави перебування, права та інтереси громадянина акредитуючої держави, який недієздатний або має обмежену дієздатність, щоб діяти від свого імені, і при потребі, рекомендувати або призначати опікуна або піклувальника такої особи і спостерігати за діями, що стосуються опіки та піклування".

Третю групу формують функції консула щодо морських і повітряних суден. Компетенція консула стосовно морських суден належить до найдавніших і найважливіших його функцій. Найдокладніше ці функції закріплені у двосторонніх конвенціях держав і в розділах IV-V Консульського статуту України 1994 р. Відповідно до ст. 58 Консульського статуту, консул зобов'язаний всіляко сприяти українським військовим кораблям і військово-допоміжним суднам, які перебувають у портах, територіальних і внутрішніх водах держави перебування в межах його консульського округу, в питаннях зв'язку з берегом, взаємовідносин з місцевою владою, матеріально-технічного забезпечення тощо.

За відсутності у державі перебування військово-морських (військових) аташе України консул бере участь у розв'язанні всіх питань, що стосуються заходу кораблів у порти, розташовані в межах консульського округу.

Одержавши відомості про прибуття кораблів у порт, розташований у межах консульського округу, для заходу в який потрібен лоцман, консул вживає заходів для того, щоб лоцман своєчасно прибув на корабель. Після прибуття корабля консул негайно надає капітанові корабля відомості, потрібні під час співпраці з місцевою владою, зокрема, про санітарний стан місцевості, правила порту, місцеві закони і звичаї, виконання яких є обов'язковим або якими слід керуватися капітанові корабля і членам екіпажу.

Згідно з нормами консульського договірною та звичаєвого права, торговельні судна мають мати при собі відповідні документи, що засвідчують їх

приналежність до тієї чи іншої держави, власника, про характер вантажу та їх мету. До них належать також офіційний сертифікат про реєстрацію, правила судна та список команди. Значна кількість морських держав, включаючи Німеччину, Нідерланди, Швецію, вимагають від каштанів віддавати на зберігання в порту корабельні документи. Ці документи містять інформацію, що допомагає консулу співпрацювати із керівництвом порту та у дотриманні законів. Приналежність торговельного судна до певної держави визначається реєстраційним сертифікатом і прапором.

Консул зобов'язаний при першій нагоді особисто відвідати корабель чи загін кораблів, що прибув. Згідно зі ст. 18 Консульської конвенції між Україною і Литовською Республікою, консульська посадова особа має право в межах свого консульського округу надавати допомогу суднам акредитуючої держави, які перебувають у внутрішніх водах або територіальному морі держави перебування, капітанам та членам екіпажів цих суден, а також:

- підніматися на борт судна, опитувати капітана та будь-якого члена екіпажу, а також отримувати інформацію про діяльність судна, плавання та його вантаж;

- розслідувати будь-який нещасний випадок, що стався під час плавання, за умови, що це не завдає шкоди правам органів влади держави перебування;

- розв'язувати спори між капітаном та членами екіпажу, включаючи спори щодо заробітної плати і зобов'язань, що випливають з договору найму, а також вживати заходів щодо безпеки на борту судна;

- вживати заходів для забезпечення капітанові судна і будь-якому членові екіпажу медичної допомоги або репатріації;

- приймати, розглядати, складати, підписувати або засвідчувати документи, що стосуються судна;

- розв'язувати також інші проблеми, що стосуються судна за дорученням акредитуючої держави [27, с. 46].

У випадку, якщо суди або інші компетентні органи держави перебування мають намір вжити якихось примусових заходів або доручити провести розслідування на борту судна акредитуючої держави, вони завчасно повідомляють консульську установу для того, щоб консульська посадова особа або її представник був присутній при здійсненні цих заходів. Якщо через терміновість, неможливе завчасне повідомлення, консульська установа має бути негайно інформована про вжиті компетентними органами держави перебування заходи, а на прохання консульської посадової особи - про результати вжитих заходів.

Відповідно до ст. 67 Консульського статуту України, консул стежить за тим, щоб у портах, територіальних і внутрішніх водах держави перебування в межах його консульського округу суднам надавалися у повному обсязі права та імунітети відповідно до законодавства держави перебування і міжнародних договорів, учасниками яких є Україна і держава перебування.

Якщо судно, що перебуває у плаванні під прапором акредитуючої держави, зазнає катастрофи або аварії, сяде на мілину або з будь-яких причин не зможе самостійно продовжувати плавання, компетентні органи держави перебування негайно повідомляють консульську установу про вжиті заходи щодо порятунку людей, які є на борту судна, вантажу або іншого майна [41].

У разі аварії, зіткнень кораблів та інших морських подій консул вживає всіх залежних від нього заходів, дозволених місцевим законодавством, щодо захисту вантажу та судна, його інвентаризації та збереження.

Згідно з Консульським статутом України консул приймає від капітана заяву про загибель або пошкодження судна чи вантажу, або про допущене пошкодження іншого судна і вантажу, а також складає на прохання капітана судна акт про морський протест. Акт про морський протест складається на підставі заяви капітана, даних судового журналу, а також опитування капітана і, якщо це можливо, не менше двох свідків з-поміж осіб командного складу судна і двох свідків із судової команди. Консул засвідчує акт про мор-

ський протест своїм підписом і гербовою печаткою. Якщо відбувалися рятувальні роботи, то місцевий суд, як звичайно, дозволяє консулу отримати врятоване майно після оплати цих робіт.

При укладанні двосторонньої конвенції сторони, як звичайно, передбачають, що консульська посадова особа має право бути присутня під час з'ясування компетентними органами держави перебування причин аварії судна, посадки його на міліну або якщо воно не може самостійно продовжувати плавання.

У разі придбання судна за кордоном консул видає тимчасове свідоцтво на право плавання під Державним прапором України.

Якщо за наявними у консула відомостями захід судна в якийсь порт може бути небезпечний, небажаний чи неможливий, консул зобов'язаний попередити про це капітана судна, що відпливає.

Що стосується функції консула щодо цивільних повітряних суден, він має надавати допомогу командирові екіпажу і пасажиром цивільного повітряного судна своєї держави у зносінах з властями держави перебування, а також вживати всіх заходів для повернення у разі потреби повітряного судна, його екіпажу і пасажирів у власну державу або ж для продовження польоту [41].

Слід зазначити, що положення Віденської конвенції 1963 р. та двосторонніх консульських конвенцій не розкривають, по суті, зміст цієї функції в широкому обсязі. Але оскільки це питання зачіпає інтереси багатьох держав, воно більш детально закріплене в їх консульських статутах. Так, згідно зі ст. 84 Консульського статуту України, консул має право:

- а) сприяти прибуттю повітряного судна в аеропорт, вильоту з нього і перебуванню повітряного судна в аеропорту;
- б) з'ясувати обставини подій, які відбулися на повітряному судні, опитувати командира судна і членів екіпажу;
- в) в разі потреби вживати заходів для забезпечення лікування і відправлення в Україну членів екіпажу і пасажирів повітряного судна;

г) одержувати, складати або засвідчувати будь-яку декларацію чи інший документ щодо повітряних суден, передбачені законодавством України або міжнародними договорами України [41].

У разі вчинення злочинів на борту повітряного судна консул надає командирові повітряного судна допомогу у виконанні обов'язків, що випливають із законодавства України і міжнародних договорів України.

Під час виконання консульських функцій щодо засобів автомобільного, залізничного транспорту і суден річкового флоту консул керується положеннями, що стосуються виконання ним функцій щодо морських суден та повітряних суден.

Висновки до розділу 2

Таким чином, право на відкриття консульської установи на території іноземної держави належить до компетенції акредитуючої держави, але неодмінно за згодою держави перебування. Цей загальновизнаний принцип закріплений у ст. 2 Віденської конвенції про консульські зносини 1963 р.

Згода на встановлення консульських зносин між державами може виявлятися різним шляхом. У практиці України встановлення дипломатичних зносин означає зазвичай і встановлення консульських зносин. Аналогічно як і в дипломатичних зносинах припинення консульських функцій відбувається з різних підстав. При цьому необхідно пам'ятати відмінність між припиненням консульських зносин і закінченням консульського статусу, який присвоюється окремій особі. Розірвання консульських зносин має своїм наслідком закінчення консульського статусу і закриття консульської установи, тоді, як закінчення консульського статусу певної особи не призводить до припинення консульських зносин.

Внутрішня організаційна структура консульської установи залежить від сфери та специфіки її завдань і функцій. Однак майже завжди у її структурі є підрозділи, які займаються питаннями віз, успадкування, опіки, туризму тощо. У міжнародній практиці широке застосування отримав інститут почесного (позаштатного) консула. Почесний консул - це особа, яка не перебуває на державній службі, проте виконує відповідні консульські доручення на прохання зацікавленої держави та за згодою країни перебування.

Немає вичерпної кількості консульських функцій і дуже важко визначити їх перелік, оскільки вони не містяться в єдиному міжнародно-правовому акті, а випливають також зі звичаєвого права, договірнього права, внутрішньодержавного права та консульських інструкцій. Проте особливо го розвитку набуває функція захисту фізичних осіб посилаючої держави у приймаючій державі. Розвиток туризму, прикордонного співробітництва, а також трудової міграції щораз більше знаходять закріплення у двосторонніх консульських конвенціях.

До найважливіших консульських функцій належить сприяння розвитку культурних і наукових зносин між посилаючою і приймаючою державами. Зокрема, в Україні ця функція охоплює опіку над культурним надбанням народу, над пам'ятниками, що стосуються історії становлення і розвитку державності і з певних причин перебувають на території інших держав (захоронення визначних діячів української державності на території Росії, Польщі і т. ін.).

РОЗДІЛ III

КОНСУЛЬСЬКІ ПРИВІЛЕЇ ТА ІМУНІТЕТИ

3.1. Основні імунітети та привілеї консульських установ

У повсякденному житті, а також в актах міжнародного і національного права вживаються терміни "привілеї" та "імунітети" для визначення певної частини правового явища, в якій означена особа перебуває у зв'язку з виконанням відповідних функцій від імені держави на території держави перебування.

Історія розвитку консульського права значною мірою пояснює існування певної різниці між консульськими і дипломатичними імунітетами та привілеями. Відомо, що дипломатичне представництво діє як на функціональній, так і на представницькій основі. Щодо консульських установ у теорії міжнародного права заперечується їх представницький характер, а тому прийнято вважати, що вони діють лише на функціональній основі. А тому ця обставина відбивається на особливостях консульських імунітетів та привілеїв і на їх відмінностях від дипломатичних.

Консульський імунітет - це вилучення з-під юрисдикції держави перебування або звільнення від іноземної юрисдикції. В його основі лежить принцип суверенної рівності "держав і невторчання у внутрішні справи одна одної [2, с. 213]. Але оскільки згідно з суверенітетом одна держава не може застосовувати свою владу стосовно інших держав, відповідно консульський імунітет поширюється на іноземні держави, належне їм майно та осіб, які представляють державу, що їх направила.

Консульські привілеї - це додаткові пільги та переваги, якими наділяються консульства та їх співробітники порівняно з громадянами та юридичними особами держави перебування [48, с. 341]. У вступній частині Віденської конвенції про консульські зносини 1963 р. підкреслюється, що такі привілеї та імунітети надаються "не для вигод окремих осіб, а для забезпечення ефективного здійснення консульськими установами функцій

від імені їх держав". Ідентичне формулювання міститься також у вступі до Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р.

Згідно з Віденською конвенцією консульські привілеї та імунітети поділяються на дві групи.

До імунітетів належать: недоторканність приміщень консульської установи; недоторканність консульських архівів, документів та офіційного листування; свобода зносин і пересування; фіскальний імунітет, право консульства користуватися гербом і прапором своєї держави; митні привілеї.

Недоторканність службових приміщень є найважливішим імунітетом, що забезпечує нормальне функціонування консульської установи. Вона забезпечується шляхом виконання державами перебування двох основних обов'язків: забезпечення ефективної зовнішньої охорони приміщень (будівель і земельної ділянки); обмеження доступу владних органів країни перебування у приміщення консульства. Під владними органами слід мати на увазі службових осіб, які мають право вчиняти примусові дії (слідчі, контролери, пожежна охорона, судові виконавці, поліція). Недоторканність приміщення консульської установи продовжує зберігатись навіть у випадку розірвання дипломатичних і консульських зносин [27, с. 46].

Недоторканність консульських приміщень має свої особливості. Згідно з п. 2 ст. 31 Віденської конвенції 1963 р., представники влади держави перебування можуть заходити в ту частину консульських приміщень, що використовується винятково для роботи консульської установи, лише за згодою глави консульської установи або глави дипломатичного представництва. Це положення підтверджене у двосторонніх консульських конвенціях, які уклала наша держава. Згідно зі ст. 29 Консульської конвенції між Україною і Литовською Республікою, "консульські приміщення і житлові приміщення консульських посадових осіб є недоторканими. Органи влади держави перебування не можуть входити в консульські приміщення і житлові приміщення консульських посадових

осіб без згоди на це глави консульської установи або глави дипломатичного представництва акредитуючої держави у державі перебування або особи, призначеної одним із них". При цьому держава перебування зобов'язана вживати всіх заходів для захисту консульських приміщень та житлових приміщень консульських посадових осіб від усякого вторгнення або заподіяння шкоди та для запобігання порушенню спокою консульської установи або образи її гідності. Якщо глава консульської установи відсутній і не може дати згоду на входження у приміщення консульської установи, відповідно таку згоду може дати лише консульська посадова особа, призначена главою консульства виконувати його обов'язки на період його відсутності.

Згода, яку дав будь-який із правників консульської установи, не має юридичної сили. А тому входження представників місцевої влади у приміщення консульської установи на прохання членів персоналу, а не глави представництва (консульського чи дипломатичного) може бути причиною непорозумінь і конфліктів.

У разі відмови глави консульської установи дати таку згоду місцеві органи влади позбавляються правової можливості заходити у службові приміщення консульства. Згідно з п. 2 ст. 31 Конвенції, у випадку форс-мажорних обставин (пожежа, стихійне лихо, землетрус тощо), що вимагають невідкладних заходів захисту, згода глави консульської установи може не передбачатися [41].

З імунітетом недоторканності консульських приміщень пов'язане питання щодо можливості надання притулку в таких приміщеннях. Віденська конвенція 1963 р., а також більшість двосторонніх консульських конвенцій вказують на заборону використовувати консульські приміщення для потреб, несумісних з виконанням консульських функцій.

Водночас держава перебування зобов'язана вживати всіх необхідних заходів для захисту консульських приміщень від будь-якого вторгнення чи

заподіяння шкоди та з метою запобігання будь-якому порушенню спокою консульської установи або образі її гідності.

У ст. 33 Віденської конвенції 1963 р. наголошується, що *консульські архіви та документи* є недоторканні в будь-який час і незалежно від їх місцезнаходження. Під консульськими архівами слід мати на увазі всі папери, документи, кореспонденцію, книжки, фільми, реєстри консульської установи з шифрами і кодами, картотеками і будь-якими предметами облаштування, що використовуються для зберігання. Консульські архіви користуються недоторканністю незалежно від недоторканності консульських приміщень. Архіви та документи, що потрапили внаслідок їх втрати, крадіжки винними особами або будь-яким іншим способом у розпорядження місцевої влади, мають бути негайно повернені консульській установі. Місцева влада не має права використовувати їх під час судового або адміністративного провадження [21].

Свобода зносин консульської установи з акредитуючою державою - особливо важлива умова забезпечення нормальної діяльності консульства. Це питання належно врегульоване ст.35 Віденської конвенції про консульські зносини, яка встановлює, що "державна перебування повинна дозволяти і охороняти свободу зносин консульської установи для всіх офіційних цілей. При зносінах з урядом, дипломатичними представництвами та іншими консульськими установами акредитуючої держави, де б вони не перебували, консульська установа може користуватися будь-якими прийнятними засобами, включаючи дипломатичних та консульських кур'єрів, дипломатичні та консульські валізи та закодовані або зашифровані депеші".

Однак потрібно зазначити, що практична можливість користуватися зв'язком реалізується через наділення імунітетом недоторканності пошти, архівів та документів консульської установи.

Офіційна кореспонденція консульської установи є недоторканною. Під офіційною кореспонденцією слід мати на увазі будь-яку кореспонденцію, що стосується консульської установи та її функцій. Поняття

"недоторканність" у цьому випадку означає, що місцеві органи виконавчої влади не мають права розпаковувати або затримувати кореспонденцію, а також використовувати її з будь-якою офіційною метою.

Певні труднощі становить питання про консульську валізу і пошту.

Стаття 35 п. 3-4 Конвенції зазначає, що консульська валіза є недоторканою, не підлягає ні розпакуванню, ні затриманню; всі місця, що складають консульську валізу, мусять мати видимі знаки, які свідчать про характер і можуть містити лише офіційну кореспонденцію та документи або предмети, призначені винятково для офіційного користування. У випадках, коли компетентні органи держави перебування мають вагомі підстави, що у валізі міститься щось інше, крім кореспонденції, документів або предметів, призначених винятково для офіційного користування, вони можуть вимагати, щоб валіза була розпакована у їх присутності уповноваженим представником акредитуючої держави. Якщо останні відмовляються виконати вимогу, валіза може бути повернена за місцем відправлення [41].

Використання консульських кур'єрів є надійним каналом зв'язку консульств. Тут варто підкреслити, що незважаючи на те, що консульські кур'єри перебувають на службі в МЗС акредитуючої держави, за загальним правилом вони не мають консульських рангів і не входять до складу персоналу консульства. Як звичайно, їх права регулюються двосторонніми консульськими конвенціями між державами на основі принципу взаємності. Згідно зі ст. 33 Консульської конвенції між Україною і Литовського Республікою, "консульський кур'єр має бути громадянином акредитуючої держави, але не особою, що постійно проживає в державі перебування. Він користується тими ж пільгами, привілеями та імунітетами в державі перебування, що й дипломатичний кур'єр".

Намагання держав забезпечити дотримання імунітетів консульської пошти привело до широкого застосування практики відправлення і одержання пошти безпосередньо в аеропортах, морських і річкових портах, на станціях посадковими особами консульських установ. Конкретний порядок доступу

співробітників консульських установ до літаків, кораблів тощо встановлює держава перебування.

Консульські приміщення, предмети їх облаштування, майно консульської установи користуються імунітетом від будь-яких форм реквізиції.

До привілеїв можна віднести такі:

1. Акредитуюча держава має право користуватися своїм державним прапором і гербом у державі перебування. Згідно зі ст. 27 Українсько-турецької консульської конвенції, "консульська установа має право встановлювати на приміщеннях консульської установи державний герб і напис з назвою консульської установи мовою акредитуючої держави і мовою держави перебування". Крім цього, вона "має право вивішувати державний прапор акредитуючої держави на консульських приміщеннях, резиденції глави консульської установи та на засобах пересування, що використовуються під час виконання офіційних функцій". Порушення або неповага до герба чи прапора визнається як неповага до акредитуючої держави, незалежно від того, хто і яким чином це вчинив.

2. Консульські приміщення і резиденція штатного глави консульської установи, власником або наймачем яких є акредитуюча держава або будь-яка особа, яка діє від її імені, звільняється від будь-яких державних, районних і муніципальних податків, зборів і мита, за винятком тих, що є оплатою за конкретні види обслуговування. Але ці винятки не поширюються на збори, мито та податки, якими за законодавством держави перебування обкладаються особи, які уклали договір з акредитуючою державою або з особою, яка діє від її імені.

3. Держава перебування згідно з чинним законодавством та іншими нормативними актами дозволяє ввіз та вивіз, звільняє від мита, податків і зборів (за винятком зборів за вантаження, перевезення, зберігання і розвантаження):

- предмети, призначені для службового користування консульської установи;

- предмети, включаючи транспортні засоби, призначені для особистого користування працівників консульської установи та членів їх сімей, зокрема предмети, призначені для облаштування [65, с. 135].

Отже, йдеться про звільнення від мита, але від митного огляду майно, призначене для консульських установ, не звільняється.

3.2. Привілеї та імунітети працівників консульських установ

Як уже зазначалося, персонал консульських установ не є однорідний і поділяється на три основні категорії: консульські посадові особи, консульські службовці, обслуговуючий персонал.

З метою нормального функціонування консульських посадових осіб їх наділяють відповідними імунітетами та привілеями, закріпленими у Віденській конвенції про консульські зносини 1963 р. (ст. 40-57) і в двосторонніх консульських конвенціях. Власне ці документи визначають права та обов'язки консульських посадових осіб, з одного боку, та держави перебування стосовно них — з іншого.

Виділяючи ці три групи осіб, сучасна консульська практика неоднозначно підходить до питання про особисту недоторканність консульських посадових осіб.

Згідно з пунктом "d" ст. 1 Віденської конвенції 1963 р., "консульська посадова особа" означає будь-яку особу, включаючи главу консульської установи, якій доручено в цьому статусі виконання консульських функцій [41].

Порівняно з дипломатичними представниками, які користуються привілеями та імунітетами в державі перебування, незалежно від того, чи діють вони як приватні особи чи при виконанні обов'язків, консульські посадові особи користуються ними лише при виконанні посадових обов'язків. А тому юридичний імунітет має функціональний характер.

Порівняльний аналіз Віденської конвенції 1963 р. і двосторонніх консульських конвенцій наочно підтверджує, що між ними є чимало розбіжностей, особливо в тому, що стосується привілеїв та імунітетів консульських посадових осіб. Він дає змогу виділити декілька підстав щодо розв'язання цього питання.

Згідно з п. 1 ст. 41 Віденської конвенції, консульські посадові особи не підлягають ні арешту, ні попередньому ув'язненню, інакше як на підставі постанов компетентних судових органів у випадку вчинення тяжких злочинів [41]. Майже аналогічне положення закріплене у ст. 34 Українсько-турецької консульської конвенції. Частина 2 зазначеної статті встановлює, що "за винятком випадків, зазначених у пункті 1 цієї статті, консульські посадові особи не можуть бути ув'язнені і не підлягають ніяким іншим формам обмеження особистої свободи, інакше як на виконання судових постанов, що вступили в законну силу" [21].

Якщо проти консульської посадової особи порушується кримінальна справа, ця особа *повинна* з'явитися в компетентні органи. Водночас під час провадження справи до неї зобов'язані виявляти повагу, зважаючи на її офіційний статус та ставити якнайменше перешкод щодо виконання нею консульських функцій. А якщо виникає потреба затримання консульської посадової особи, відповідно судове переслідування щодо неї має бути розпочате в найбільш стислий строк.

У випадку арешту або попереднього ув'язнення будь-якого працівника консульського персоналу або порушення проти нього кримінальної справи держава перебування *негайно повідомляє* про це главу консульської установи. Якщо ж такі заходи вживаються щодо останнього, держава перебування повідомляє про це акредитуючу державу дипломатичними каналами.

Згідно зі ст.43 Віденської конвенції 1963 р., консульські посадові особи та консульські службовці *не підлягають* юрисдикції судових або адміністративних органів держави перебування щодо дій, вчинених ними під час виконання консульських функцій [21].

У сучасній міжнародній практиці функціональний імунітет - досить поширене явище. Він надається широкому колу осіб: консулам, військовим морякам, службовцям міжнародних організацій, адміністративно-технічного та обслуговуючого персоналу дипломатичних представництв та ін. Відповідно при цьому виникає певна проблема, основний зміст якої зводиться до визначеності самого поняття "дій, вчинених при виконанні консульських функцій". З огляду на це, в консульській практиці часто виникають труднощі щодо з'ясування того, чи перебувала означена особа на момент злочину при виконанні своїх службових обов'язків, чи ні, а також того, хто уповноважений розв'язувати цю проблему. Тут можливі два варіанти: або акредитуюча держава, або держава перебування. На жаль, на універсальному рівні це питання не розв'язане оскільки тут зіштовхуються інтереси двох держав.

Консульський юрисдикційний імунітет є формальним (процесуальним) привілеєм. Він не знімає покарання за вчинювані дії, а лише передбачає неможливість переслідування під час виконання службових обов'язків. Його часова дія обумовлена періодом перебування конкретної особи на відповідній посаді.

Відмінність між формальним (процесуальним) і матеріальним імунітетом полягає в тому, що останній виключає караність дій. Таким матеріальним імунітетом є, наприклад, адвокатський імунітет. Процесуальний імунітет, не відмінюючи караності дій, не дозволяє переслідувати особу за певні дії.

Ціла низка конвенцій, підписаних Україною та іншими державами, надаючи імунітети конкретним посадовим особам, поширює їх також і на членів сімей, що проживають разом з ними.

Водночас держави часто вдаються до закріплення у двосторонніх конвенціях за консульською посадовою особою такого ж правового режиму, як і для дипломатичних агентів щодо імунітету від кримінальної юрисдикції держави перебування. Згідно зі ст. 36 Українсько-румунської консульської

конвенції, крім сказаного вище, консульська посадова особа користується також імунітетом від цивільної та адміністративної юрисдикції держави перебування, крім випадків:

- майнових позовів, що стосуються приватного нерухомого майна, яке перебуває на території держави перебування, якщо лише вони не володіють ним від імені акредитуючої держави для потреб консульської установи;

- позовів, що стосуються успадкування, відносно яких вони виступають як виконавці заповіту, опікуни над спадковим майном, спадкоємці, або відмовоотримувачі – як приватні особи, а не від імені акредитуючої держави;

- позовів, що стосуються будь-якої професійної або комерційної діяльності, яка здійснюється ними у державі перебування за межами їх офіційних функцій;

- позовів, порушених третьою особою, за шкоду, від нещасного випадку, заподіяного автотранспортним засобом, судном або повітряним судном у державі перебування [65 с. 162].

Таким чином, укладаючи двосторонні консульські конвенції, держави прагнуть до більш чіткого врегулювання окремих питань правового статусу консульських посадових осіб порівняно з тим, як це передбачено ст. 43 Віденської конвенції 1963 р.

Неоднозначно у консульському праві врегульоване питання щодо обов'язку консульських службовців давати свідчення. Відповідно до п.1 ст. 44 Віденської конвенції, працівників консульської установи можуть викликати як свідків під час ведення судових або адміністративних справ, і вони не можуть відмовлятися давати свідчення [21].

Якщо консульська посадова особа відмовляється давати свідчення, щодо неї не можуть застосовуватися жодні заходи примусу або покарання. Компетентні органи держави перебування, яким потрібні свідчення консульської посадової особи, не повинні створювати перешкод у виконанні його службових обов'язків. Вказані органи можуть, коли це можливо, одержати

свідчення за місцем проживання цієї особи, у приміщенні консульської установи або прийняти від неї письмову заяву.

Важливою юридичною гарантією в діяльності працівників консульської установи є той факт, що вони *не зобов'язані* давати свідчення у питаннях, пов'язаних із виконанням своїх функцій, або надавати офіційну кореспонденцію і документи, що стосуються їх функцій. Вони також не зобов'язані давати свідчення щодо роз'яснення законодавства акредитуючої держави.

Що стосується податкових та митних привілеїв консульських посадових осіб, вони знайшли своє закріплення у ст. 49-59 Віденської конвенції 1963 р., а також у двосторонніх консульських конвенціях, які уклала держава. Так, згідно зі ст. 49, консульські посадові особи і консульські службовці, а також члени їх сімей, які проживають разом із ними, звільняються від податків, зборів та мита, особистих, державних, районних і муніципальних, за винятком:

а) непрямих податків, що звичайно включаються у вартість товарів або обслуговування;

б) зборів і податків на приватне нерухоме майно на території держави перебування, за винятками, передбаченими положеннями ст. 32;

в) податків на спадкове майно або мита на успадкування, або податків на перехід майна, що стягується державою перебування, за винятками, передбаченими у положеннях пункту "в" статті 51;

г) податків і зборів на приватні доходи, включаючи прибутки з капіталу, джерело якого міститься в державі перебування, та податків на капіталовкладення у комерційні або фінансові підприємства в державі перебування;

д) зборів, що стягуються за конкретні види обслуговування;

е) реєстраційного, судового та реєстраційного мита, іпотечних і гербових зборів, за винятками, передбаченими в положеннях ст. 32 [21].

Працівники обслуговуючого персоналу звільняються від податків, зборів та мита на заробітну плату.

Вказані норми фактично відтворюються і повторюються без особливих змін у двосторонніх консульських конвенціях держав. Але навіть поверховий аналіз цих положень засвідчує, що суб'єктивний склад осіб, які звільняються від сплати податків, досить різноманітний і не стосується лише консульських посадових осіб.

Ст. 50 Віденської конвенції 1963 р. закріплює нормативні вимоги щодо звільнення від митного збору та митного огляду. В ній зазначено, що мито не стягується з предметів для особистого користування консульської посадової особи, включаючи предмети, потрібні для його облаштування та офіційного користування. Від сплати мита звільняються також члени сімей консульських посадових осіб, що проживають разом з ними.

Кількість споживчих товарів не має перевищувати кількість, необхідну для безпосереднього споживання відповідними особами. Обмеження, що встановлює держава перебування щодо ввезення та вивезення товарів, стосуються переважно автомобілів, алкогольних виробів, цигарок.

Особистий багаж, який везуть із собою консульські посадові особи та члени їх сімей, що проживають разом із ними, звільняються від огляду. У випадку, якщо є серйозні підстави вважати, що в ньому містяться предмети, які не є особистими предметами чи предметами для офіційного користування, він може бути оглянутий у присутності відповідної консульської посадової особи або члена його сім'ї.

Важливе місце в аналізі привілеїв та імунітетів посідає питання про початок і кінець консульських привілеїв та імунітетів. За загальним правилом кожний працівник консульської установи користується привілеями та імунітетами, передбаченими Віденською конвенцією 1963 р., з моменту його в'їзду на територію держави перебування при слідуванні до місця призначення або, якщо він уже перебуває на цій території, з часу, коли він розпочав виконувати свої обов'язки у консульській установі.

Що стосується членів сім'ї працівників консульської установи, які проживають разом з ними, та приватних домашніх працівників, вони користуються привілеями та імунітетами також з моменту в'їзду їх на територію держави перебування або ж з моменту, коли вони стали членами їх сімей чи їх приватними домашніми працівниками, залежно від того, що відбулося пізніше.

У випадку, якщо функції працівника консульської установи припиняються, його привілеї та імунітети, а також привілеї та імунітети членів його сім'ї, які проживають разом з ним, або його приватного домашнього робітника припиняються в момент, коли ця особа залишає державу перебування або після закінчення розумного строку, щоб це зробити, залежно від того, який із цих моментів настає швидше. Але до цього часу привілеї та імунітети продовжують існувати, навіть у випадку збройного конфлікту. Члени сім'ї працівника консульської установи, які проживають разом з ним, та його приватні домашні робітники втрачають привілеї та імунітети, коли перестають бути членами сім'ї працівника консульської установи або залишають службу в нього, однак із застереженням, що якщо такі особи мають намір залишити країну перебування упродовж розумного строку, то їх привілеї та імунітети зберігаються до моменту їх від'їзду [21].

Зазначимо, що стосовно дій, вчинених консульською посадовою особою або консульським службовцем під час виконання своїх функцій, імунітет від юрисдикції продовжує існувати без обмеження строку.

У випадку смерті працівника консульської установи, члени його сім'ї продовжують користуватися привілеями та імунітетами до моменту залишення ними держави перебування або до закінчення розумного строку для залишення держави перебування. Крім цього, норми Віденської конвенції 1963 р. та двосторонніх консульських конвенцій встановлюють, що на випадок смерті працівника консульської установи або члена його сім'ї, держава перебування зобов'язана:

- дозволити вивезення рухомого майна померлого, за винятком

речей, придбаних у державі перебування, вивезення яких заборонено на момент його смерті;

- звільнити рухоме майно померлого від спадкового мита та від усіх належних податків [41].

Розглядаючи питання про привілеї та імунітети консульських посадових осіб, не можна при цьому обминути аналогічну проблему щодо почесних консулів.

Віденська конвенція 1963 р. не містить визначення терміна "почесний консул", і лише в деяких двосторонніх консульських конвенціях присутні елементи дефініції цієї назви. Відсутній докладний опис цього терміна й у консульських статутах держав. Однак, якщо використати наявні міжнародно-правові акти та внутрішнє законодавство держав, можна стверджувати, що почесним консулом є особа, яка має громадянство держави перебування, але може бути також громадянином акредитуючої держави, а інколи і третьої держави, не є службовою особою акредитуючої держави, не отримує постійної винагороди, виконує консульські функції в обмеженому вигляді, може займатися також іншою професійною діяльністю, що має на меті отримання доходу, і користується обмеженими привілеями та імунітетами.

Оскільки почесний консул є громадянином тієї держави, на території якої він виконує консульські функції і одночасно займається іншою професійною діяльністю, відповідно він не може мати аналогічний правовий статус, як професійний (штатний) консул. Деякі двосторонні конвенції взагалі не передбачають можливості використання інституту почесного консульства.

Слід зазначити, що згідно зі ст. 68 Віденської конвенції 1963 р. кожна держава має право вирішувати, чи буде вона призначати або приймати почесних консульських посадових осіб. Очевидно, однією з найважливіших гарантій у їх діяльності є те, що держава перебування *зобов'язана*

надати почесній консульській посадовій особі такий захист, який може бути потрібний з огляду на її офіційний статус [27, с. 137].

Якщо проти почесної консульської посадової особи порушується кримінальна справа, вона зобов'язана з'явитись у компетентні органи. Але при провадженні справи щодо неї має виявлятися повага з огляду на її офіційний статус і, за винятком випадків, коли її заарештовано або затримано, має бути якомога менше перешкод для виконання нею консульських функцій. У випадку, якщо виникає необхідність затримати почесну консульську посадову особу, судові переслідування проти неї має розпочатися у якомога коротший строк.

Загалом, як передбачено ст. 58 Віденської конвенції про консульські зносини, режим, що застосовується до почесних консульських посадових осіб, майже аналогічний, як і для штатних консульських посадових осіб. Але при цьому існує досить важливе застереження, яке зводиться до того, що вказані привілеї та імунітети надаються лише під час виконання консульських функцій. Водночас вони не надаються членам сім'ї почесної консульської посадової особи або консульського службовця, який працює в консульській установі, очолюваній почесною консульською посадовою особою [65, 213].

Висновки до розділу 3

Таким чином, ефективне виконання консульськими установами своїх функцій пов'язане з наданням їм консульських імунітетів та привілеїв. Консульський імунітет - це вилучення з-під юрисдикції держави перебування або звільнення від іноземної юрисдикції. Консульські привілеї - це додаткові пільги та переваги, якими наділяються консульства та їх співробітники порівняно з громадянами та юридичними особами держави перебування.

До імунітетів належать: недоторканність приміщень консульської установи; недоторканність консульських архівів, документів та офіційного

листування; свобода зносин і пересування; фіскальний імунітет, право консульства користуватися гербом і прапором своєї держави; митні привілеї.

До привілеїв можна віднести такі: акредитуюча держава має право користуватися своїм державним прапором і гербом у державі перебування; консульські приміщення і резиденція штатного глави консульської установи, власником або наймачем яких є акредитуюча держава або будь-яка особа, яка діє від її імені, звільняється від будь-яких державних, районних і муніципальних податків, зборів і мита, за винятком тих, що є оплатою за конкретні види обслуговування.

З метою нормального функціонування консульських посадових осіб їх наділяють відповідними імунітетами та привілеями, закріпленими у Віденській конвенції про консульські зносини 1963 р. і в двосторонніх консульських конвенціях. Їх обсяг залежить від належності консульських працівників до категорій персоналу консульських установ: консульські посадові особи, консульські службовці, обслуговуючий персонал.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Історія розвитку інституту консульства значно триваліша й різноманітніша, ніж історія постійних дипломатичних представництв. Вона бере початок із декількох джерел: дипломатії, політики, юриспруденції та морської справи.

Історично корені інституту консульства беруть свій початок у містах-полісах Греції та Риму. Цей інститут виник як потреба гарантувати чужоземцеві, який займався торгівлею, допомогу та охорону, позаяк без мінімальної гарантії особистої безпеки купців і збереження привезеного товару не могла розвиватися торгівля. Відродження інституту консульства було пов'язане передусім із промисловою революцією, яка відбулася наприкінці XVIII - упродовж XIX ст. Особливий вплив на подальший розвиток інституту консульства мала Велика французька революція (1789-1794).

Діяльність установ Української держави, які функціонували в багатьох державах світу, була незаперечним фактом становлення її як суверенної держави в 1918-1920 рр.

Справжній розвиток консульської служби в глобальному масштабі настає в кінці другої світової війни і особливо в середині 80-х років XX ст., коли міжнародна напруга між супердержавами починає спадати під впливом демократизації суспільних відносин.

Основним завданням діяльності консульських органів з моменту утворення цього інституту було здійснення деяких функцій держави в широкій сфері міжнародних відносин. Консульський інститут, як відомо, має деякі специфічні риси.

Зокрема, діяльність консульських представників обмежується певною територією - консульським округом, у межах якого він може контактувати безпосередньо з різними адміністративними і судовими органами приймаючої держави (тоді як дипломатичний агент діє переважно через міністерство закордонних справ країни перебування).

За останні десятиріччя компетенція консулів зазнала значних змін. З одного боку, консульські органи сьогодні виконують багато нових функцій у політичній, економічній і культурній сферах. З іншого боку, посилилось підпорядкування консульської діяльності інтересам держави. Головним завданням консульських органів став захист суверенних прав посилаючої держави.

У політичній сфері консул, головним чином, відіграє роль політичного спостерігача та інформатора свого уряду. У сучасній практиці коло досить широке. Він має орієнтуватися в парламентських системах, у структурі політичних партій, у сучасних політичних та ідеологічних змінах, знати державних діячів та інших осіб, які мають значний вплив у житті країни перебування.

З переходом української держави до ринкової економіки, відбувається переорієнтація основних завдань консульської служби на захист приватно-правових інтересів громадян і юридичних осіб за кордоном, а також держави. Безумовно, що з появою нових галузей економіки, соціально-культурної сфери в кінцевому підсумку передусім закріпляться нові функції консулів у цих сферах через укладення двосторонніх консульських конвенцій.

Консульське право є частиною міжнародного права, яке складається із правових норм і принципів, що закріплюють статус членів консульського представництва у зв'язку з виконанням ними консульських функцій у приймаючій державі, а також під час їхнього переміщення через територію третьої держави. Воно визначає найважливіші консульські функції, права та обов'язки консулів, їх класи, правовий статус консульського представництва, а також рухомого і нерухомого майна, що перебуває в його віданні.

На відміну від дипломатичного права, консульське право майже до початку ХХ ст. існувало як звичаєве право, тобто ґрунтувалося на звичаєвих нормах і національному законодавстві держав. Сучасне консульське право прийнято вважати конвенційним правом, оскільки за останнє сторіччя воно

зазнало суттєвих змін у плані як кодифікації, так і розширення сфери застосування.

Однак упродовж цього сторіччя була проведена значна робота щодо кодифікації норм консульського права, яка завершилась прийняттям Віденської конвенції про консульські зносини від 24 квітня 1963 р. внутрішньодержавні нормативні акти, виступаючи джерелами національного права, не вважаються джерелами міжнародного права. Між такими внутрішньодержавними актами і міжнародними договорами чи конвенціями визначено достатньо чіткі співвідношення, які зводяться до того, що закони держави не повинні суперечити її зобов'язанням, що випливають із міжнародних договорів, укладених нею, а у випадку суперечності між ними застосовуються положення міжнародного договору, а не закону.

Право на відкриття консульської установи на території іноземної держави належить до компетенції акредитуючої держави, але неодмінно за згодою держави перебування. Цей загальновизнаний принцип закріплений у ст. 2 Віденської конвенції про консульські зносини 1963 р.

Згода на встановлення консульських зносин між державами може виявлятися різним шляхом. У практиці України встановлення дипломатичних зносин означає зазвичай і встановлення консульських зносин. Аналогічно як і в дипломатичних зносинах припинення консульських функцій відбувається з різних підстав. При цьому необхідно пам'ятати відмінність між припиненням консульських зносин і закінченням консульського статусу, який присвоюється окремій особі. Розірвання консульських зносин має своїм наслідком закінчення консульського статусу і закриття консульської установи, тоді, як закінчення консульського статусу певної особи не призводить до припинення консульських зносин.

Ст. 25 Віденської конвенції про консульські зносини чітко виділяє підстави припинення функцій працівника консульської установи:

а) після повідомлення державі перебування акредитуючою державою про те, що його функції припиняються;

б) після анулювання екзекватури;

в) після повідомлення держави перебування акредитуючій державі про те, що держава перебування перестала вважати його працівником консульського персоналу

Забезпечення реалізації консульських зносин між двома або декількома державами здійснюється через консульські установи. Ст. 1 Віденської конвенції про консульські зносини дає визначення "консульської установи" у досить загальному вигляді. Зокрема, вона встановлює, що "консульська установа" означає будь-яке генеральне консульство, консульство, віце-консульство або консульське агентство. Існує дві категорії консульських установ: консульство (як професійна установа) і почесне консульство. Докорінна відмінність між ними існує не у сфері функцій, а у сфері привілеїв та імунітетів, якими користується консульська установа. Обидві категорії консульств поділяються на чотири класи, аналогічно як поділяються глави консульських установ. Клас консульської установи визначається за згодою сторін.

Внутрішня організаційна структура консульської установи залежить від сфери та специфіки її завдань і функцій. Однак майже завжди у її структурі є підрозділи, які займаються питаннями віз, успадкування, опіки, туризму тощо. У міжнародній практиці широке застосування отримав інститут почесного (позаштатного) консула. Почесний консул - це особа, яка не перебуває на державній службі, проте виконує відповідні консульські доручення на прохання зацікавленої держави та за згодою країни перебування. Найчастіше їм присвоюється клас віце-консулів або консулів, рідше - генерального консула. Почесний консул виконує свої функції переважно під керівництвом штатного консула, консульський округ якого розташований найближче до нього.

Немає вичерпної кількості консульських функцій і дуже важко визначити їх перелік, оскільки вони не містяться в єдиному міжнародно-правовому акті, а випливають також зі звичаєвого права, договірнього права, внутрішньодержавного права та консульських інструкцій.

Предметна компетенція консула не є постійною, оскільки сфера його обов'язків невпинно зростає під впливом і зі зміною потреб міжнародного життя. Консульська служба виконує також важливі завдання реалізації зовнішньої політики держави. Відповідно її роль буде в майбутньому зростати, зокрема, у розвитку міжнародної торгівлі і збільшенні міграції робочої сили. З огляду на це, консульські функції будуть враховувати цю еволюцію і належним чином реагувати на ці процеси.

Особливого розвитку набуває функція захисту фізичних осіб посилаючої держави у приймаючій державі. Розвиток туризму, прикордонного співробітництва, а також трудової міграції щораз більше знаходять закріплення у двосторонніх консульських конвенціях.

До найважливіших консульських функцій належить сприяння розвитку культурних і наукових зносин між посилаючою і приймаючою державами. Зокрема, в Україні ця функція охоплює опіку над культурним надбанням народу, над пам'ятниками, що стосуються історії становлення і розвитку державності і з певних причин перебувають на території інших держав (захоронення визначних діячів української державності на території Росії, Польщі і т. ін.).

Беручи до уваги ту обставину, що консульська діяльність надзвичайно різноманітна, слід провести певну класифікацію консульських функцій. Доцільно поділити їх на два види: консульські функції загального характеру і консульські функції спеціального характеру.

Функції загального характеру, закріплені у консульських конвенціях. Перша група цих функцій спрямована на сприяння розвитку економічних і культурних відносин між зацікавленими державами. Водночас у кінцевому підсумку вони сприяють розвитку політичних, торгових, наукових, освітніх і мистецьких, туристичних і спортивних відносин між державами. Друга група має на меті захист прав та інтересів акредитуючої держави та її юридичних і фізичних осіб. Третя група - це консульські функції, що сприяють розвитку дружніх відносин між посилаючою і приймаючою державами.

маючою державами. Четверта група функцій включає питання захисту громадян посилаючої державами. Безумовно, що такий поділ функцій дещо умовний, але він дає змогу докладніше розглянути основні напрями консульської діяльності.

Спеціальні консульські функції, закріплені у Віденській конвенції 1963 р., можна поділити на три групи, що мають організаційно-політичний, правовий та організаційно-правовий характер:

- повноваження, які мають адміністративно-правовий характер і стосуються видачі паспортів, віз та інших документів громадянам посилаючої держави, а також відповідних документів для осіб, яких направляють до цієї держави;

- повноваження, що впливають із норм цивільного, цивільно-процесуального та кримінально-процесуального права;

- повноваження, що стосуються морського і повітряного транспорту, до яких належить виконання консулом нагляду та контролю над морськими і повітряними суднами посилаючої держави та надання їм відповідної допомоги.

Слід зазначити, що перелік консульських функцій, за Віденською конвенцією 1963 р., не є вичерпним і з її положень випливає, що консул може виконувати також інші функції, покладені на нього посилаючою державою. А тому більш докладно консульські функції закріплені в Консульських статутах держав.

Реалізація багатосторонньої дипломатії є можливою за умови гарантування дипломатичним і консульським представникам певних умов їх діяльності, які в міжнародному праві називаються дипломатичними та консульськими привілеями та імунітетами. Їх відсутність фактично унеможлиблює здійснення відповідних дипломатичних і консульських функцій. Тому міжнародне співтовариство виробило низку норм, що охоплюються міжнародно-правовим інститутом дипломатичних та консульських

привілеїв та імунітетів. Це передбачає широкі можливості для розв'язання найважливіших питань сьогодення.

Консульський імунітет - це вилучення з-під юрисдикції держави перебування або звільнення від іноземної юрисдикції. Консульські привілеї - це додаткові пільги та переваги, якими наділяються консульства та їх співробітники порівняно з громадянами та юридичними особами держави перебування.

До імунітетів належать: недоторканність приміщень консульської установи; недоторканність консульських архівів, документів та офіційного листування; свобода зносин і пересування; фіскальний імунітет, право консульства користуватися гербом і прапором своєї держави; митні привілеї.

До привілеїв можна віднести такі: акредитуюча держава має право користуватися своїм державним прапором і гербом у державі перебування; консульські приміщення і резиденція штатного глави консульської установи, власником або наймачем яких є акредитуюча держава або будь-яка особа, яка діє від її імені, звільняється від будь-яких державних, районних і муніципальних податків, зборів і мита, за винятком тих, що є оплатою за конкретні види обслуговування.

З метою нормального функціонування консульських посадових осіб їх наділяють відповідними імунітетами та привілеями, закріпленими у Віденській конвенції про консульські зносини 1963 р. і в двосторонніх консульських конвенціях. Їх обсяг залежить від належності консульських працівників до категорій персоналу консульських установ: консульські посадові особи, консульські службовці, обслуговуючий персонал.

Без сумніву, Дипломатичне і консульське право - один із головних інструментів реалізації зовнішньої політики держави. Особливої актуальності цей інструмент набув в умовах зовнішньої агресії щодо України у 2014-2018 роках і необхідністю вирішення відповідної проблеми в першу чергу дипломатичним шляхом.

Однією з найважливіших функцій консульської установи, що має особливе значення для України, є функція, пов'язана з питаннями громадянства. Актуальність цієї проблеми характеризується насамперед проживанням на території України національних меншин, підтримуваних відповідними національними державами, які часто шляхом надання громадянства своїм співвітчизникам порушують міжнародно-правові та внутрішньо-національні правові норми.

Серед важливих і найскладніших з точки зору ефективної реалізації є функція представництва консульською установою громадян акредитуючої держави в судових та інших установах держави перебування. Особливо ця проблема стоїть гостро щодо громадян України, затриманих чи засуджених у Російській Федерації.

Вирішення зазначених проблем можливе за умови активної зовнішньополітичної діяльності України по захисту своїх національних інтересів в дусі дотримання норм міжнародного права із залученням відповідних міжнародно-правових механізмів (підтримка міжнародних організацій та іноземних держав-партнерів).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амирова М. А. Дипломатическая защита государством своего гражданина / М. А. Амирова // Государство и право. – 2008. – № 3. – С. 22–27.
2. Антонович М. М. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл / М. М. Антонович. – К.: Вид дім “КМ Академія”; Алерта, 2003. – 308 с.
3. Анцелевич Г. О., Покрещук О. О. Міжнародне право. Підручник / Г. О., Анцелевич, О. О. Покрещук. - К.: Алерта, 2003. – 410 с.
4. Асланян А. Г. Адміністративно-правові засади діяльності дипломатичних представництв іноземних держав в Україні / А. Г. Асланян // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 4, ч. 2. – С. 87–96.
5. Бабій Д. В. Консульська легалізація офіційних документів / Д. В. Бабій // Нотаріат для вас. – 2011. – № 1/2. – С. 91–92.
6. Бабурин С.Н. Территория государства: правовые и геополитические проблемы. / С.Н. Бабурин.– М., 1997. – 328 с.
7. Баймуратов М. Актуальні проблеми національної імплементації Україною норм міжнародних конвенцій / М. Баймуратов // Юридична Україна. - 2003. - № 12. - С. 33-36.
8. Баймуратов М. О. Міжнародне право.- Х.: Одіссей, 2001.- 672 с.
9. Баймуратов М., Максименко С. Імплементация норм міжнародного права про свободу пересування і вибір місця проживання / М. Баймуратов, С. Максименко // Право України. - 2003. - № 9. - С.133-138.
10. Баскин Ю.Я., Фельдман Д.И. История международного права / Ю.Я. Баскин, Д.И. Фельдман. - М., 1990. – 242 с.
11. Бирюков П.Н. Международное право / Бирюков П.Н. – М.: Юрист, 1998. – 328 с.
12. Блищенко И. П. Дипломатическое право: Учеб. пособие. / И. П. Блищенко. – М.: Высш. школа, 1990. – 388 с.

13. Бобылев Г. В. Консульское право : учеб. / Г. В. Бобылев. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 192 с.
14. Бобылев Г. В., Зубков Н. Г. Основы консульской службы / Г. В. Бобылев, Н. Г. Зубков. - М., 1996. – 246 с.
15. Бобылев Г. В., Зубков Я. Г. Основы консульской службы / Г. В. Бобылев, Я. Г. Зубков. –М., 1986. – 314 с.
16. Броунли Я. Международное право / Пер. с англ.: В 2 кн. – М.: Прогресс, 1997.
17. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / За ред. В. Г. Буткевича. - К.: Либідь, 2002. – 608 с.
18. Вапнярчук Н. М. До питання ротації державних службовців дипломатичної служби / Н. Вапнярчук // Публічне право. – 2012. – № 3. – С. 263–268.
19. Ведель И. А. Некоторые аспекты осуществления дипломатической защиты (консульского содействия) дипломатическими и консульскими учреждениями / И. А. Ведель // Российский юридический журнал. – 2012. – № 3. – С. 83–91.
20. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18.04.1961 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048.
21. Віденська конвенція про консульські зносини і факультативні протоколи від 24.04.1963 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_047.
22. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1962 р. // // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118
23. Віденська конвенція про право міжнародних договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_047.

24. Віденська конвенція про представництво держав в їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру від 14.03.1975 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_254.

25. Гріненко О. О. Органи зовнішніх зносин Європейського Союзу та їх функціонування / О. О. Гріненко // Порівняльно-правові дослідження. – 2011. – № 2. – С. 115–126.

26. Гріненко О. О. Правовий статус консула при виконанні нотаріальної функції / О. О. Гріненко. – К. : КНТ, 2005. – 352 с.

27. Гуменюк Б. І. Основи дипломатичної і консульської служби / Б. І. Гуменюк. - К., 2004. – 248 с.

28. Гуменюк Б. І., Щерба О. В. Сучасна дипломатична служба: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2001. – 255 с.

29. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами у відповідності до статуту ООН від 24.10.1970 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569.

30. Дмитрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право: Навч. посібник / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губерський. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 348 с.

31. Додонов В.Н., Панов В.П., Румянцев О.Г. Международное право. Словарь-справочник / Под общей ред. акад. МАИ, д.ю.н. В.Н. Трофимова. – М.: ИНФРА-М, 1997.

32. Дюррозель Жан-Батіст. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. – К.: Основи, 1995. – 903 с.

33. Закон України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" від 22.09.2011 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.

34. Законодавство України та міжнародне право: проблеми гармонізації: Збірник наукових праць. Випуск 4.- К.: Інститут законодавства Верховної Ради, 1998. – 320 с.
35. Збірка договорів Ради Європи: Українська версія / Відпов. за вип. С. М. Вишневецький – К.: Парламентське вид-во, 2000. – 654 с.
36. Зінченко А. Л. Історія дипломатії: від давнини до нового часу : навч. посіб. / А. Л. Зінченко. – К. : Проза, 2005. – 559 с.
37. Конституція України: Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
38. Каламкарян Р. А., Мигачев Ю. И. Международное право: Учебник. - – М.: Изд-во Эксмо, 2004. – 688 с.
39. Конвенція про привілеї та імунітети ООН від 13.02.1946 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_170.
40. Конвенція про спеціальні місії від 8.12.1969 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_092.
41. Консульський статут України, затверджений Указом Президента України від 2 квітня 1994 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/127/94>.
42. Кучмій О. П. Використання технологій публічної дипломатії для просування інтересів держави на міжнародній арені (на прикладі Німеччини та Великої Британії) / О. П. Кучмій // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К., 2008. – Вип. 78, ч. 2. – С. 147–151.
43. Литвин В. Співробітництво України з міжнародними організаціями // Віче. – 2000. - № 12. – С. 59-63.
44. Лукашук И. И., Шинкаркцкая Г. Г. Международное право. Элементарный курс. – М.: “Юристь”. – 2000. – 216 с.
45. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть. Учебник / И. И. Лукашук– М.: Издательство БЕК, 1998. – 284 с.

46. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом. / Пер. з англ. – Харків: Консум, 2000. – 592 с.
47. Мартенс Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов.- М., 1996. - Т. 2. – 418 с.
48. Мацко А. С. Міжнародне право: Навч. Посібник / А. С. Мацко. - К.: МАУП, 2012.- 216 с.
49. Мацко А. С. Міжнародне право: Навч. посібник. – 2-е вид., перероблене і доповнене / А. С. Мацко. – К.: МАУП, 2005. – 232 с.
50. Международное право в документах: Учебное пособие / Сост.: Н.Т.Блатова, Г. М. Мелков. 3-е изд. – М., 2002. – 824 с.
51. Международное право: Учебник для вузов / Отв. ред. проф. Г. В. Игнатенко и проф. О. И. Тиунов. – М.: Норма, 2005. – 624 с.
52. Международное право: Учебник. Отв. ред. Ю. М. Колосов и Э. С. Кривчикова.- М.: Международные отношения, 2001. – 720 с.
53. Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського. - К.: Юрінком Інтер, 2005. – 336 с.
54. Міжнародне право: Основні галузі: Підручник / За ред. В. Г. Буткевича. - К.: Либідь, 2004. – 816 с.
55. Міжнародне публічне право [Текст] : підруч. для студентів ВНЗ : у 3 т. / за заг. ред. В. Ф. Антипенка ; Нац. авіац. ун-т. - Київ : НАУ, 2012 - 2013.
56. Міжнародне публічне право [Текст] : підручник / [В. М. Репецький та ін.] ; за ред. проф. В. М. Репецького ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Ф-т міжнар. відносин. - 2-е вид., стер. - К. : Знання, 2012. - 437 с.
57. Павлиш С. Форми сприяння консула у випадку арешту або затримання українських суден та моряків // Підприємництво, господарство і право. - 2003. - № 12. - С. 90-94.
58. Петренко Р.И. Основы консульского права / Петренко Р.И.. – М., 1986. – 216 с.
59. Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затверджене 10.06 1993 р. //

[Електронний ресурс]. - Режим доступу:
<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198/93>.

60. Положення про дипломатичні представництва України за кордоном”, затверджене Указом Президента України від 22.10.1992 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/166/92-%D1%80%D0%BF>.

61. Положення про Міністерство закордонних справ України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 р. № 281 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF>.

62. Про дипломатичну службу. Закон України від 20. 09. 2001 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19>.

63. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Закон України від 1.07.2010 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>

64. Про міжнародні договори України. Закон України від 29 червня 2004 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

65. Репецький В. М. Дипломатичне і консульське право: Підручник. – 2-е вид., перероблене і доповнене / Репецький В. М. – К.: Знання, 2006. – 372 с.

66. Репецький В. М. Дипломатичне і консульське право: Підручник. / Репецький В. М. – Львів: ВАТ “Бібльос”, 2002. – 352 с.

67. Сагайдак О. П. Дипломатичне представництво: організація і форми роботи / О. П. Сагайдак, П. Д. Сардачук. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Знання, 2006. – 380 с.

68. Сардачук П. Д., Кулик О. П. Дипломатичне представництво: організація і форми роботи: Навч. посібник / П. Д. Сардачук, О. П. Кулик. – К.: Україна, 2001. – 176 с.

69. Святун О. В. Сучасні тенденції розвитку інституту консульського захисту / О. В. Святун // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К., 2010. – Вип. 90, ч. 1. – С. 175–177.

70. Святун О. Консульський захист громадян Європейського Союзу в третіх країнах / О. Святун // Вісник Київського Національного університету ім. Т. Шевченка. Міжнародні відносини. – 2009. – Вип. 37. – С. 66–70.

71. Соловьев Э. Я. Основы консульского права : учеб. пособие / Э. Я. Соловьев. – М. : Ось-89, 2005. – 160 с.

72. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

73. Табачник Д. В. Українська дипломатія: нариси історії (1917–1990) / Д. В. Табачник. – К. : Либідь, 2006. – 768 с.

74. Тищенко-Тишковець О. М. Публічна дипломатія як форма "м'якої" сили у міжнародних відносинах: визначення, цілі, моделі / О. М. Тищенко-Тишковець // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К., 2008. – Вип. 78, ч. 2. – С. 141–146.

75. Тодоров И. Я., Субботин В. Н., Филонов Ф. В. Международное публичное право: Учеб. пособие. – К.: Знання, 2005. – 414 с.

76. Український дипломатичний словник / за ред. М. З. Масальського. – К. : Знання, 2011. – 495 с.

77. Ушаков Н.А. Международное право: основные термины и понятия: Учеб. пособие. – М.: ИГП РАН, 1996. – 448 с.

78. Фалалеева Л. Г. Дипломатичні імунітети: принципи, норми, практика застосування / Л. Г. Фалаєва // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 1. – С. 192–202.

79. Федчишин С. А. Адміністративно-правовий статус надзвичайного і повноважного посла України / С. А. Федчишин // Проблеми законності. – Х., 2010. – Вип. 109. – С. 266–273

80. Федчишин С. А. Дипломатичне представництво України за кордоном: сучасні проблеми організації та правового забезпечення : монографія / С. А. Федчишин. – Х. : ФІНН, 2011. – 264 с.

81. Черкес М. Ю. Міжнародне право: Підручник. – 5-те вид., виправлене і доповнене / М. Ю. Черкес. – К.: Знання, 2006. – 396 с.

82. Черниченко С. В. Теория международного права. В 2-х томах. Том 1. Современные теоретические проблемы. – М.: Изд-во «НИМП», 1999. – 336 с.; Том 2. Старые и новые теоретические проблемы. – М.: Изд-во «НИМП», 1999. – 531 с.

83. Чеченко І. Поняття конституційно-правового механізму зовнішніх відносин держави / І. Чеченко // Право України. - 2014. - № 5. - С. 163-167.

84. Шкуратенко О. Співпраця України у міжнародній системі спеціалізованих установ ООН / О.Шкуратенко // Право України. - 2004. - № 10. - С. 132-137.

85. Шуміленко А. П. Сучасна міжнародно-правова практика здійснення функцій дипломатичних представництв / А. П. Шуміленко // Публічне право. – 2013. – № 3. – С. 119–126.

86. Sutor J. Prawo dyplomatyczne i konsularne. - W-wa, 1997.